

Методологія психології

**МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ
БАГАТОРІВНЕВОСТІ ПАРАДИГМАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ У СОЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ**

Анатолій В. ФУРМАН

Copyright © 2012

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Сьогодні існує велика плутанина у визначенні того змісту, що описується чи пояснюється терміном “методологія”: з одного боку, як відомо, це вчення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності, з іншого – практика їх реального, конкретно-ситуаційного чи суто суб’єкт-діяльнісного, уможливлення. Якщо у першому випадку, слідуючи етимології словосполучення, методологія – як філософська, так і загально- чи спеціально-наукова, – це справді окремий пласт організації знань, продуктів мислення і соціального досвіду людства, що сконструйований у вигляді окремого вчення, то в другому – названий термін втрачає своє означення, адже відображає те, що протистоїть ученню як сукупності теоретичних положень, котрі здобуті у певній, у тому числі й психологічній, галузі знань. Тому, на наше переконання, в останньому випадку слушно говорити про **методологування** як синтетичний спосіб здійснення рефлексивної мислєдіяльності в об’єкт-упредметненому світі і водночас як тип духовно-практичного освоєння людиною дійсності, самопізнання і самотворення нею самої себе у поведінці, діяльності, спілкуванні, вчинках [див. 74; 158; 161; 164; 167; 168; 171].

Загалом методологування – це “такого рівня відрефлексована методологічна робота, що уможливорює реальне впровадження найрізноманітніших способів, форм і засобів людського практикування на будь-який предмет і може здійснюватися професійно, аматорськи чи примітивно, непрофесійно, неефективно”; воно також становить “набір ефективних засобів розуміння смислу” речей, подій, діяльності у багатоманітних контекстах відношень людини і світу, актуалізує “процес-діяство напруженого за-

стосування дослідником складної системи підходів, парадигм, концептів, моделей та інструментів цілісного осягнення явищ дійсності”, “дає змогу перевести особистісне знання з матеріалу (інформація) у засіб поглибленого розуміння і збагачення ціннісно-сміслової сфери усупільненої особи й у такий спосіб перетворити це знання в тонкий інструмент саморозвитку її мислення” та одночасно дозволяє “рефлексивно оволодіти своїм динамічним полісмісловим потоком повсякдення” [74, с. 48, 52, 57]. Зазначене вочевидь стосується й **парадигмального напрямку досліджень** у царині соціально-психологічного пізнання, у яких *методологія* визначає загальні орієнтири його можливого мислєдіяльнісного втілення, а *методологування* урєальніше виконання таким чином спроектованого задуму, визначаючи не лише змістово-формальне упредметнення методологічної роботи дослідника, а й надаючи у його розпорядження методи, процедури, засоби та інструменти її рефлексивного здійснення у форматі об’єкт-спричиненого цілеспрямованого пошукування.

Іншими словами, мовиться про суто *методологічні питання*, до яких належить не тільки визначення предмета, основоположних проблем, методу і категорійного апарату психології, а й її *парадигматики*, точніше – оптимального набору *парадигмальних координат* цієї гуманітарної науки та її усталених дисциплін, у тому числі й соціальної психології. Причому очевидно, що тут не можна обмежитися загально- чи конкретно-науковими рівнями організації методологічного знання, тобто описовим, пояснювальним та прогностичним потенціалом, скажімо, власне соціально-психологічної теорії. Тому адекватні способи розв’язання цієї складної наукової проблеми варто шукати у сфері *філософської методології*, що закономір-

но ставить низку **дослідницьких завдань**:

а) методологічно відрефлексувати переваги та обмеження *концепції парадигми* у проекції на особливості соціально-психологічного пізнання;

б) обґрунтувати доцільність *парадигмальних досліджень* і виявити їх сутнісні ознаки у сфері сьогоденного соціально-психологічного дискурсу;

в) аналітично окреслити генезу метапарадигм психологічного знання в контексті епістемологічної перспективи філософування;

г) створити за чітко визначеним набором критеріальних ознак типологію *дослідницьких методологій*, що актуально та потенційно наявні у сучасній соціальній психології;

д) здійснити методологічний аналіз класифікаційних і типологічних *моделей* різноманітного уможливлення парадигмальних досліджень у психології соціальних систем.

Сформульовані завдання об'єднані однією **метою дослідження** – методологічно аргументувати *евристичність багаторівневих парадигмальних досліджень*, що здійснюються науковими групами і колективами, критеріально розмежувати та обґрунтувати реалістичні класи і типи парадигм соціально-психологічного пізнання, які дають змогу повнопанорамного холистичного розуміння соціальної дійсності і людини в мережеві її зв'язків і стосунків з іншими людьми і різномасштабними спільнотами.

Об'єктом дослідження є сфера мислєдїяльнїсного взаємодоповнення *метатеоретизування* і професійного *методологування* в сучасному поліпроблемному соціогуманітарному дискурсі, а його **предметом** – багаторівневість *методологічних координат* і *карт* здійснення конкретних парадигмальних досліджень-розробок в об'єкт-предметній царині соціальної психології.

Концептуальна ідея дослідження. Методологічна “оптика” сучасного соціологічно-психологічного пізнання є вкрай спрощеною і примітивною, а тому не дає психологічній еліті чіткого наукового уявлення про те, як, тобто яким шляхом і з допомогою яких засобів, рухатися до істинного розуміння-пояснення феноменально уреальнених та ноуменально утаємничених явищ спільного людського буття-повсякдення. Однак, як неодноразово любив висловлюватися Георгій Щедровицький, “спроба простого розв'язання складних проблем – це і є те, що ми називаємо фашизмом” [125, с. 140]. Тому фактично маємо не стільки пізнання чи дослідження соціально-психологічної дійсності, скільки її життєдайне вихолощення, каузальне змертвління, замі-

щення абстрактно препаративними манівцями та артефактами, що спотворюють її багатокомпозиційну онтофеноменологічну картину.

У цій напруженій проблемній ситуації втрати адекватності і повноти наукового розуміння соціального буття особистості та її полісуб'єктного довкілля виникає нагальна потреба налагодити методологічну “оптику” як систему лінз професійного мислєдїяння таким чином, щоб вона якомога реалістичніше відображала достеменний стан справ усупільненого та окультуреного повсякдення сучасної людини-громадянина як носія багатоманітних відношень, ставлень, зв'язків, взаємодій. Найефективнішим підбором таких своєрідних лінз і є *парадигма* із її теоретичними модельними уявленнями і концептами, методологічними настановленнями і принципами, нормативними вимогами і процедурними особливостями, світоглядними орієнтирами та образами, ідеалами і цінностями. Оскільки вона картографує дослідження соціально-психологічної дійсності, виокремлюючи теоретичні, онтологічні, епістемологічні та метатеоретичні засновки-засади, низку функцій та сутнісних ознак парадигмально сформатованої дослідницької діяльності окремого наукового співтовариства на певному історичному етапі розвитку психології як науки і в її конкретному соціокультурному контексті, то є підстави говорити про *парадигмальну карту*, з допомогою якої це товариство рухається в розгадуванні таємниць-закономірностей дійсності суспільного повсякдення і соціального буття людини в ньому. Інакше кажучи, цілком виправдано у пізнанні та вивченні соціогуманітарної сфери суспільства прийняти на озброєння **методологію парадигмального дослідження** як окремий унікальний набір настановлень і приписів, форм і методів, процедур і механізмів, засобів та інструментів теоретизування та методологічної роботи в чітко упредметненому форматі сучасної соціальної психології.

Відтак очевидно є можливість *полі-* та *метапарадигмальних досліджень* у психології і соціології загалом, що належать до найскладнішого виміру прикладного філософування – *метадослідницької методології*, предметом якої є інші версії (схеми, моделі, програми) як методологічних розвідок і розробок, так і оргдіяльнісних та імітаційно-ігрових форм професійного методологування, що актуалізують проблемно-модульну мислєдїяльність науковця у часопросторі перебігу його думки-комунікації з іншими представ-

никами інтелектуальної еліти. Однак, у разі створення хибної чи ареальної парадигмальної карти, наукове товариство отримує *псевдо-парадигму* із її віртуально-схоластичним змістом, котре не наближає теоретичних психологів до омріяної істини, а віддаляє від неї, продукуючи далекі від повнокровного соціального життя людини психологічні теорії і концепції (на жаль, саме ця тенденція переважає в лабораторіях і школах сучасного соціально-психологічного пізнання). Тому потрібно створити не лише *методологічні “фільтри”* відсіву неякісних наукових досліджень, а й *суто парадигмальні*, котрі б фільтрували та відкалібрували внутрішнє, головню структурно-функціональне і холистично-вітальне, наповнення новопронісаних парадигмальних карт і здійснювали фахове методологічне оцінювання повноти згармонізування їх змісту, будови, функцій, сутнісних ознак у центриванні на різнобічно аргументоване дослідницьке упредметнення і в лоні конкретно-історичної соціокультурної ситуації. Для вирішення цих завдань винятково важливе значення має задіяння параметрично об'єднаних у формі наукового товариства (школи) *принаймні чотирьох механізмів* налагодження *поліпарадигмального діалогу* – парадигмального позиціонування, конструктивної полівмотивованості стосовно інтегрально-еклектичної мислекомунікації представників різних традицій, проблемно-ситуаційного групового мислення та критичної рефлексії здобутого між психологами порозуміння (конвенційної узгодженості) у витлумаченні соціальної дійсності в майже безкраєму мережеві людських взаємодій і взаємостосунків.

1. Методологічна рефлексія переваг та обмежень концепції парадигми у проєкції на особливості соціально-психологічного пізнання

Термін “парадигма”, як відомо, походить від старогрецької мови “*paradeigma*” і буквально означає “приклад”, “зразок”. В аналітичній культурі та середньовічній філософії – це сфера вільних ідей як первообраз, взірць, відповідно до якого бог-деміург створив світ суцього; тому з допомогою цього терміна мислителі прагнули встановити співвідношення між духовним і фізичним, ідеальним і матеріальним світами. В німецькій класичній традиції парадигма обґрунтовувалася як формоутворювальна сила, передусім як ідеальний прообраз матеріального світу в концепціях Ф. Шеллінга (1775–1854), Г. Гегеля (1770–1831), як

ідеальна форма в концептуальній схемі В. Гумбольдта (1767–1835). І тільки в Новий час парадигма стала розглядатися в контексті філософії науки в ролі засадничої теоретичної моделі як еталону дослідження. Вперше це поняття було введено в методологію науки Г. Бергманом (1744–1814), котрий намагався продемонструвати з його допомогою дієвість нормативної функції методології [109].

Рівно півстоліття тому істотно збагатив поняття “парадигма” американський історик і філософ науки Томас Кун (1922–1996), зробивши його центральним в оригінальній *методологічній концепції*, що викладена у відомій праці “Структура наукових революцій” (1962) [75]. Його основний зміст становить система переконань, цінностей і технічних засобів, що прийнята науковою спільнотою у своїй діяльності й забезпечує існування наукової традиції. Водночас виникнення концепції парадигми характеризує перехід пізнавальної творчості від класичної науки до неklasичної й, відповідно, до неklasичного типу наукової раціональності. А це означає, що має місце відмова науковців, котрі підтримують цю концепцію як методологічний орієнтир у своїх пошукуваннях, від прямолінійного онтологізму, розуміння ними відносної істинності теорій та картини світу в цілому, коли допускається об'єктивність кількох відмінних між собою конкретних теоретичних описів однієї і тієї ж реальності, наявні такі типи пояснення й описання, які у явному вигляді утримують посилання на засоби та операції пізнавальної діяльності, нарешті все це поєднується із новими уявленнями про активність суб'єкта пізнання. Зокрема, він розглядається не як дистанційований від досліджуваного фрагменту світу, а як такий, що перебуває всередині нього, спричинений ним, і водночас як такий, від способу постановки питань котрого залежить істинний розвиток засобів і методів пізнавальної творчості, постановки теорій і концепцій складних, у тому числі суспільних і суто психокультурних, систем. Проте у цьому разі зв'язок між знаннями і характером засобів та операцій діяльності, між внутрішньонауковими і соціальними цінностями й цілями лише констатується, але, як і раніше (за класичного типу раціональності), не стає предметом прискіпливої наукової рефлексії (як пізніше за постнеklasичного), хоча імпліцитно вони визначають характер знань, тобто те, що саме й у який спосіб виокремлюється й осмислюється вченим-мислителем у світі [145, с. 622, 624, 633–634].

Парадигма як евристичний концепт теоретичного мислення, незважаючи на його змістову неоднозначність і складність, значеннєво пов'язана з концепцією історичного розвитку науки, згідно із якою остання здійснює свій поступ завдяки конкурентній боротьбі між різними науковими товариствами, що наявна періодами панування окремої парадигми (так званий етап “нормальної науки”) та їх розпаду (“науковими революціями”). Первинно парадигма, за Т. Куном, – це “загальні способи постановки і розв'язання проблем, прийняті окремим науковим співтовариством” [76, с. 17], а згодом – сукупність найзагальніших ідей і методологічних настанов, окремих моделей та опрацьованих цінностей у науці, які приймаються на певному етапі дослідження і визнані колом фахівців-науковців як засадничі, фундаментальні [див. дет. 37, с. 15–24]. Тому вчений, слідуючи із виняткової ролі в історії людства наукових шкіл, колективів, товариств, “може бути зрозумілим саме як учений тільки за його належністю до наукового товариства, всі члени якого дотримуються певної парадигми; остання ж, своєю чергою, характеризується сукупністю знань та особливостями підходу до розв'язання наукових проблем...” [55, с. 592].

Отож, парадигма, як визнана в межах конкретної наукової спільноти система аксіом та критеріїв перевірки і спростування, що або є підґрунтям певних теорій, або за умов їх сумнівності характеризує кризовий стан науки, передусім становить методологічну підставу виявлення загального в унікальному, формує певний спосіб світобачення. Ось чому озброєний парадигмою дослідник, об'єктивуючи уявлення та артикулюючи погляди наукового співтовариства, нагадує людину в окулярах, крізь які та своєрідно бачить навколишній світ. Іншими словами, парадигма – це як модель наукового пізнання в ту чи іншу культурно-історичну епоху, так і часопростір наукової комунікації із чітко заданими правилами і стандартами наукового практикування вчених. Ці загальні настановлення називають “правилами-приписами” або “методологічними директивами”. Забезпечуючи узгодженість зусиль учених, вони передують формуванню і розвитку нормальної науки, тобто генезису і спадкоємності у певному напрямі дослідження, є важливими чинниками історико-наукового процесу, адже регулюють пізнавальну творчість, не дають (звісно, якщо вони правильні) науці відхилитися від обраного курсу [154, с. 58–59], уможливають відбір та оцінювання здо-

бутих фактів, удосконалення і критику теорій і методів.

Окремо підкреслимо, що концепція Т. Куна *подвійно методологічна*: по-перше, вона постає в лоні методологічного дослідження історико-наукового процесу, обґрунтовуючи парадигмальний погляд на дійсність, парадигмальність історичного шляху науки і парадигмальне самоусвідомлення суб'єкта пізнання як приналежного до дослідницької групи чи колективу; по-друге, сама є формою і засобом методологування, передусім своєрідним інтелектуальним знаряддям структурування історії науки і ключем для пояснення принципів та етапів її розвитку. Та чи інша парадигма або *дисциплінарна матриця* (поняття, що вживається Т. Куном в останніх працях як уточнювальне і більш коректне), повно рефлексується це чи функціонує в напівусвідомленій формі (відповідно у періоди “наукових революцій” чи “нормальної науки”), розвивається у логіко-змістовому форматі певного *методологічного підходу*, хоча й парадигма як спосіб обстоювання конкретних настановлень і правил, зі свого боку, сутнісно уможлиблює так чи інакше упредметнене методологування. Продовжуючи тезу Т. Куна, що “не існує фактів, незалежних від парадигм”, стверджуємо, що *не існує парадигм поза методологічно зорієнтованою діяльністю*, спрямованою на виявлення найприйнятніших способів постановки та раціонального розв'язання наукових проблем. І це природно, адже учений спочатку шукає шлях, бодай ілюзорний, гіпотетичний, і проживає його відкриття як момент пошуку-осягнення істини, а вже потім визначає його норми, цінності, канони, оцінює правильність, істинність чи хибність, помилковість. Іншими словами, те, що вважається парадигмою спричинене обраною дослідником методологією, а тому фундаментальною оцінкою має бути не одна парадигма чи їх самодостатня сукупність, а їх методологічно обґрунтована типологія чи систематика; причому “дослідження кожної із парадигм потребує застосування адекватної лише їй методологічної настанови” [55, с. 11].

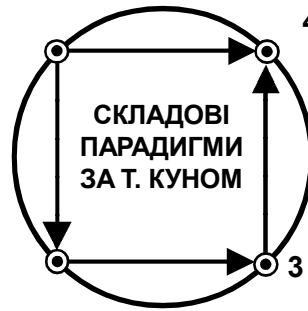
Зазначене вкрай актуально у проєкції на соціогуманітарні науки, де специфіка знання безмежно проблематизує ефективність мисленнєво-рефлексивної роботи із концептом “парадигма” чи “дисциплінарна матриця”. Річ у тім, що це знання, на відміну від природничого і технічного, яке тенденційно розвивається шляхом підсумовування, нарощування і циклічного додавання нового до вже відомого

1 – знаково-символічні

узагальнення: практика вираження певних стійких зв'язків у коротких рівняннях (наприклад: $F=ma$, $I=U/R$ або $E=mc^2$)

2 – довіра до окремих моделей

(планетарна модель атома, корпускулярна або хвильова моделі світла, модель газу, подана у вигляді малесеньких більярдних куль, матерії, що перебуває у постійному русі, тощо)

4 – зразки розв'язання конкретних проблем:

узгоджені принципи дослідницьких (у т. ч. експериментальних) дій і процедур застосовуються у різних сферах інтелектуального суспільного виробництва

3 – спільність цінностей: виняткове значення передбачення, а також перевірюваність, відтворюваність, логічна несуперечливість, вірогідність або припустимі межі помилки

Рис. 1.

Структура парадигми, за концепцією Томаса Куна [75]

в контексті утвердження раціоналістичного світогляду, вдосконалюється *методом* його *фільтрації* й уточнення залежно від найактуальніших проблем життєповсякдення людства у форматі соціокультурних каналів, форм і кодів людського практикування. Тому *концепція парадигмального розуміння історії розвитку науки*, запропонована Т. Куном і підтримана його наступниками [див. 37; 38], *не може бути застосована у сфері соціогуманітарної мислєдїяльності*, принаймні у тій її природничо відповідній формі, у якій вона об'єктивована та існує як світоглядно зорієнтована *теоретична модель*. Інакше матимемо явну методологічну помилку, коли онтологічні та епістемологічні засновки не відповідатимуть сутнісно іншому упредметненню й, відповідно, феноменології. У зв'язку із цим Станіслав Гроф слушно зауважує таке: “У будь-якому випадку *парадигми завжди треба розглядати тільки як моделі, а не як остаточні описи реальності*” [38, с. 110]. Відтак “слід пам'ятати про *відносну природу будь-якої парадигми* – хоч би якою прогресивною вона була чи хоч би як переконливо формулювалася, не треба змішувати її з істиною про реальність” [Там само, с. 106].

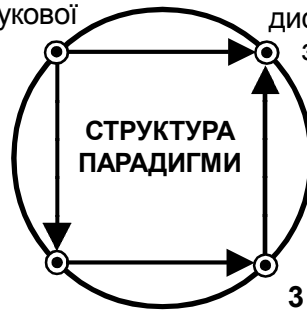
І хоч концепцію Т. Куна В.Л. Абушенко називає “піонерською” стосовно уявлення про способи і механізми зміни знанневих систем, про циклічний характер “наукових революцій”, які ставлять під сумнів кумулятивну схему накопичення знань [1, с. 393], все ж справедливою є критика її структурних засновків (рос. – оснований) В.С. Стьопіна. Адже, незважаючи на чотириланкову структуру парадигми її другої кунівської версії (“символічні узагальнення”, взірці розв'язку конк-

ретних задач, метафізичні налаштування і ціннісні наукові настановлення – *рис. 1*), вони так і залишилися непросвітленими. “По-перше, не показано у яких саме зв'язках перебувають виокремлені компоненти парадигми. А відтак, однозначно кажучи, не виявлена її структура. По-друге, до парадигми тут долучені як компоненти, що стосуються глибинних підвалин наукового пошуку, так і форми знання, які зростають на цих підвалинах. Наприклад, до складу “знаково-символічних узагальнень належать математичні формулювання окремих законів науки..., тому виходить, що відкриття будь-якого окремішнього закону має означати зміну парадигми, тобто наукову революцію. Тим самим стирається відмінність між “нормальною наукою” (еволюційним етапом зростання знань) і науковою революцією. По-третє, виокремлюючи такі компоненти науки, як “метафізичні складові парадигми” і цінності, Кун фіксує їх “остенсивно”, через опис відповідних прикладів, не диференціюючи самих цих компонентів... причому перші розуміються ним то як філософські ідеї, то як принципи конкретно-наукового характеру...”, тоді як другі лишень контурно позначені, сутнісно для Куна – це “ідеали науки, причому взяті у вельми обмеженому діапазоні – як ідеали пояснення, передбачення і застосування знань” [144, с. 5].

Тим більше, що у розвитку соціогуманітарних наук, як відомо, друга половина ХХ століття характеризувалася не тільки вагомим розширенням філософських засад, а й істотним зростанням кількості конкуруючих парадигмальних систем і моделей, кожна з яких знаходила свою нішу культурного утвердження і соціального (у т. ч. професійного)

1 – цілі, настановлення і цінності,
обстоювані науковим співтовариством чи
науковцем-фундатором, лідером наукової
школи

4 – дисциплінарна матриця як
приналежність учених до певної
дисципліни і система правил організації і
здійснення ними професійної наукової
діяльності

**2 – коло проблем і методів їх
розв'язання,** у т. ч. загальноприйняті взірці-
схеми вирішення наукових задач і завдань

3 – набори передумов як символічних
узагальнень (законів і визначень окремих термінів
теорії) і як метафізичних налаштувань, котрі
задають спосіб існування універсума та його
онтологію

Рис. 2.

*Структура парадигми як взаємодоповнення основних параметрів-приписів,
що відіграють роль загальних модусів-критеріїв її цілісності і довершеності*
[96, с. 22; 157, с. 49]

зреалізування, а відтак заявляла про свої епістемологічні інтенції та методологічні потенції повноголоса, стримано, пошепки, або лише засобами латентного артикулювання своїх творців. За такого специфічного парадигмального накопичення на рубежі століть виникла ситуація явної *парадигмальної надлишковості* і навіть засміченості сфери соціогуманітарного знання, оскільки далеко не всі парадигмальні конструкції відповідали критеріальному набору складових парадигми – як виокремлених Т. Куном (*рис. 1*), так і узагальнених нами на базі новітніх здобутків загальнонаукової методології [див. 96; 157; 163; 165; 170]. Причому якщо перша мислесхема відображає структурно-функціональну цілісність, що властива природі фундаментального, головно математичного, технічного, природничо-наукового, знання, то друга (*рис. 2*) – також уможливує здійснення змістовної теоретико-методологічної роботи у сфері соціогуманітарних наук, хоча й не гарантує однозначно позитивного результату. В будь-якому разі на початку ХХІ століття реально постала проблема методологічного розмежування *парадигм* і *псевдопарадигм*, а у її суперечливому лоні – як один із можливих способів розв'язку – розробки *метанарадигми*, упередження якої стосувалося б різноаспектних здобутків чинних парадигмальних підходів, моделей і схем, створених і з різною мірою повноти опрацьованих в історії соціально-психологічної думки (див. §3).

Отже, концепція парадигми, що свого часу обґрунтована Т. Куном, не може бути безпо-

середньо застосована у сфері соціогуманітарних наук, тому що зреалізовує природничий і технічний напрями наукового пізнання, а відтак потребує істотної логіко-змістової переорієнтації, зважаючи на специфіку психологічного знання, становлення якого відбувається не методом їх нарощування і накопичення, а через безперервну проблемно-тематичну фільтрацію, парадигмальний відбір, концептуальне ущільнення і метатеоретичне переформатування. Тому наступне питання за логікою філософського методологування полягає в обґрунтуванні евристичності парадигмальних досліджень і встановленні їх сутнісних ознак у сфері сучасної соціальної психології.

2. Постановка парадигмальних досліджень та їх сутнісні ознаки у соціально-психологічному дискурсі

Дослідження, як відомо, – це передусім ретельний науковий розгляд певної проблеми чи питання з метою пізнання та детального вивчення речей, явищ, подій, з'ясування їх природи, сутності, самоорганізації, а також систематичні процедури пошукування, що використовуються для встановлення принципів, закономірностей, методів, емпіричних фактів. На сьогодні миследіяльнісно освоєні різні види і типи досліджень – фундаментальні і прикладні, теоретичні та експериментальні, міждисциплінарні і конкретно-тематичні, аналітичні і синтетичні тощо. У нашому випадку вперше розглядається *парадигмальне дослідження*

як така складноорганізована система аналізування, проектування, мислення і рефлексування, що здійснюється за набором чітко визначених логіко-методологічних критеріїв, приписів, процедур, оцінок. Покроково аргументуємо доречність таких досліджень у соціальної психології.

Томас Кун відносить сферу соціальних наук, у тому числі і соціальну психологію, до *перед-парадигмальних* через відсутність у різних дослідницьких традицій єдиного понятійно-інструментального поля. Тому пізніше, крім окремих випадків парадигмальних розв'язків проблем, він обґрунтував поняття про сутнісний компонент парадигми – *дисциплінарну матрицю*. Остання являє собою загальне уявлення професіоналів певної сфери суспільного виробництва (передусім науки, культури, політики, державного управління, освіти), яке охоплює символічні узагальнення, моделі і приклади вирішення проблемних задач і завдань, що у взаємодоповненні уможливають продуктивну фахову комунікацію та забезпечують відносну анонімність професійних суджень. Зважаючи на зазначене, а також на новітні напрацювання у царині філософської і загальнонаукової методології [див. 9; 10; 18–31; 39–43; 58; 59; 114; 158; 180; 190; 201; 203], обґрунтуємо принаймні п'ять *сутнісних ознак парадигмального дослідження* у проекції на соціально-психологічне упредметнення мислєдіяльності науковця.

По-перше, парадигма у психології – це завжди певна *теоретична модель*, яку підтримує більшість фахівців даної соціогуманітарної сфери, котра інтегрує взаємоузгоджені методи і процедури дослідження, прийняті норми аргументації і доказу, способи і критерії верифікації окремого наукового знання та заперечення іншого, йому альтернативного. Тому, скажімо, *експериментальна (емпірична) парадигма* не належить до єдиної у багатоманітні форм психологічного знання. “Це зумовлено тим, – пише В.О. Янчук, – що лишень незначну частину феноменології соціального буття особистості та її оточення можна перевірити експериментально. Більше того, експериментування у соціальній психології і персонології незворотно приводить до препакування, дискредитизації і статизації живого людського буття” [200, с. 71]. Отож *парадигма – гносеологічний (теоретичний) конструкт* мислєдіяльності наукового товариства, певна ідеалізована матриця розуміння ним специфіки об'єкта, предмета і методу дослідження, логіки

опису та пояснення природи отриманого соціально-психологічного знання. Воднораз, у контексті розвитку цих міркувань цілком аргументованим є таке узагальнення Т.В. Корнілової: “Своєрідність полягає в тому, що новоявлені парадигми не приводять до сходження зі сцени попередніх, а продовжують співіснувати і розвиватися паралельно з ними, що дозволяє говорити про полі- або мультипарадигмальність психології. І сьогодні у психології цілком співіснують і природничо-наукова парадигма, яка поєднує у собі опертя на експериментальний метод і на спосіб пояснення, що апелює до природничо-наукового розуміння причинності, і низка інших дослідницьких програм, де експериментальний метод задіяний до іншої логіки опосередкованого розуміння психіки – першочергово тут варто назвати діяльнісну і когнітивну парадигми, а також левову частку досліджень, здійснюваних у рамках гуманістичної психології” [69, с. 108–109].

По-друге, підґрунтям колективно опрацьованого і прийнятого для фахового використання під час постановки та розв'язання суспільних та особистих проблем і проблемних ситуацій є *метатеоретичні та онтолого-епістемологічні засади* постановки у життєдіяльності наукового співтовариства психологічного світогляду стосовно досліджуваного спектру психодуховних процесів, станів, властивостей і тенденцій та безмежжя феноменальних форм їх повсякденного (персоніфікованого, соціального) вияву, котрий охоплює узгоджену низку *з а с н о в к і в* стосовно опису та пояснення названої феноменології, способів і критеріїв обґрунтування істинності отриманого наукового знання, його достовірності, адекватних предмету методів, засобів і процедур дослідження. Під засновками або *фундаменталіями науки* будемо, наслідуючи В.С. Стюпіна, розуміти окремі знаннєві цілісності, що: а) утворені із багатоманітних форм знань (емпіричні факти, закони, гіпотези, різноманітні теорії та різноузагальнені концепції), що зумовлюють соціокультурну розмірність наукового пізнання, б) визначають стратегію наукового пошуку, задаючи водночас методологічний вектор її конкретно-історичного уможливлення, в) опосередковують задіяння здобутків та результатів цього пошуку в культуру відповідної етнонаціональної спільноти і людства у цілому [див. 144].

Окремі складові та аспекти цих фундаменталій на сьогодні зафіксовані в концептуальних уявленнях про парадигму (Т. Кун), дослідницьку програму (І. Лакатос), ідеали

природного порядку (С. Тулмін), тематичний простір науки (Дж. Холтон), дослідницьку традицію (Л. Лаудан), проблемно-дослідницький сценарій розвитку науки (А.В. Фурман). На думку В.С. Стьопіна, є підстави виокремити принаймні три головних компоненти основоположень науки: ідеали і норми дослідження, наукову картину світу і філософські засновки науки, кожний із яких зі свого боку, внутрішньо структурований і певною мірою методологічно зорієнтований. Так, *перший* компонент охоплює доказовості та обґрунтованості знання, пояснення й описання, побудови й організованості цього знання, *другий*, деталізуючись у різноманітних дисциплінарних картинах досліджуваної реальності, передбачає наявність упредметнених уявлень про фундаментальні об'єкти, із яких конструюються всі інші об'єкти, що вивчаються відповідною наукою, про типологію цих базових об'єктів, загальні закономірності їх взаємодії і про просторово-часову структуру реальності, *третій* здійснюється завдяки філософським ідеям і принципам, котрі обґрунтовують як ідеали і норми розвіткового функціонування науки, так і її онтологічні постулати, забезпечують евристику та гетерогенність пошуку на різних етапах її історичного розвитку (класична, некласична, постнекласична) [див. детально там само].

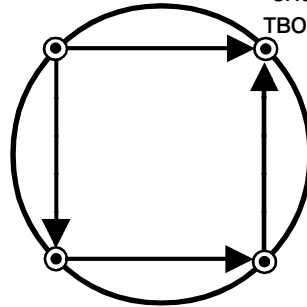
Сутнісно, керуючись цими методологічними настановленнями й одночасно дотримуючись вимог принципу кватерності [171], набір визначальних засад будь-якого повновагового парадигмального дослідження соціально-психологічного спрямування слушно звести до чотирьох – теоретичні, онтологічні, епістемологічні, метатеоретичні, що подані у вигляді мислесхеми та оптимально схарактеризовані у форматі їх складових (*рис. 3*). Прокоментуємо виняткову значущість названих компонентів указаних засад у їх відкритому кватерному зв'язку (за принципом “3+1”) такими словами В.С. Стьопіна: “Виявлення компонентів... дає змогу перейти від простої констатації впливу соціокультурних факторів на розвиток науки до конкретного аналізу того, як ці фактори інтегруються у тканину наукового дослідження. Саме засновки є тим поясом у системній динаміці знання, який, з одного боку, безпосередньо пов'язаний із конкретними теоріями і фактами кожної дисципліни, а з іншого – визначений світоглядними настановленнями та іншими соціокультурними чинниками, опосередковуючи їх дію на спеціальні процедури емпіричного і теоретичного дослід-

ження” [144, с. 3]. Звідси логічно слідує, що парадигма – цілісна, відносно довершена, ціннісно наповнена система наукового знання, що обіймає як фундаментальні (методологічні) принципи, засади, методи і процедури уможливлення ефективного соціально-психологічного пізнання, так і понятійно-категорійний та інструментальний апарат (ідеї, концепти, ати-тюдії, цінності, техніки тощо), що дає змогу утвердити певний напрям чи підхід у форматі соціальної психології як окремої наукової дисципліни в конкретно-історичний період її розвитку. Причому метатеоретичний пласт формування парадигмальних координат дослідження тут є обов'язковим, зважаючи на неможливість оминати дослідницькою увагою відомі теорії пізнання, фундаментальні напрацювання психологічних наукових шкіл, у рамках яких наявні різні традиції і підходи загально- та спеціально методологічного рівнів теоретизування.

По-третє, будь-яка зріла парадигма, у тому числі і в царині сучасної соціальної психології, виконує кілька основних функцій (*рис. 4*). Причому їх взаємозалежне мислєдіяльнісне зреалізування колективом парадигмально об'єднаних однодумців активізує широкий діапазон життєдіяльності наукової школи: від предметно-змістової і соціокультурної визначеності до методологічної та світоглядної, що вказують не лише на інтелектуальну та мотиваційну причетність кожного до спільного акту збагачення скарбниці соціально-психологічного знання, а й на особистісну пристрасність пізнавального пошуку та на внутрішню відкритість ситуаційно-динамічної екзистенції дисциплінарно обрамленого значеннево-сміслового продукування (скажімо, В. Ділтей (1833–1911) підкреслював, що мало фіксувати соціально-психологічні явища, їх треба ще й “провідчувати”, для того щоб пізнати). Так, сутність *пізнавальної функції* соціально-психологічних парадигм полягає в описі та поясненні досліджуваної феноменології прийнятними інтелектуальними засобами (концепт, поняття, конструкт, епістема), що набувають типового чи навіть взірцевого характеру; основна роль *нормативної* – у використанні представниками окремої наукової спільності допустимих методів дослідження та конструювання соціально-психологічної дійсності з опертям на еталонний набір стандартних рішень чітко упредметнених проблем і завдань; квінт-есенція *методологічної* – у висвітленні шляху колективного чи групового руху-поступу до істинного наукового знання, що ґрунтується не лише

1 – теоретичні: наукові знання організуються на фундаменті найзагальніших, головно аксіоматичних, засновків-концептів, що дають цілісне уявлення про закономірності та суттєві (структурні, функціональні, каузальні, генетичні) зв'язки (з допомогою окремого категорійно-понятійного апарату) певного предметного поля пояснення та інтерпретацій як сегмента соціальної дійсності; охоплюють вихідні принципи, універсальні закони, основні системоутворювальні категорії і поняття, концептуальну, логічну та інтерпретаційну схеми (моделі), мовний тезаурус, котрі в мережево-системній цілісності забезпечують повне та адекватне описання, взаємоузгодженість конструктів, їх внутрішню несуперечливість; уможливають як дослідження фактів, так і метатеоретичні пошукування в однаковій з іншими теоріями предметно-проблемній сфері

2 – онтологічні: досліджується природа ковітального буття, у тому числі й суспільства, і вибудовується своєрідна картина, що визначає позицію людини у світі, а відтак пізнаються ті феномени, котрі пояснюють природу людського існування шляхом вивчення всієї палітри взаємостосунків особи з навколишніми, групами, організаціями, культурами; онтосхематично описується людина у структурах соціального буття як у такому мегапроцесі, котрий стосується фундаментального рівня повсякдення та постає у формах відтворення й оновлення, поєднання сталості і змінюваності його перебігу у формоорганізованостях поведінки, діяльності, вчинків людей; інтерпретуються способи буття людини і будь-якої групової людності із неформальним статусом, що центруються на сфері розгортання свідомості-спілкування людського життя як його засадового пласта, що враховує проєкції людського досвіду на світ, а отже уможлиблює витлумачення кожним аспектів, зв'язків, форм, упредметнень, символів власного буття

4 – метатеоретичні: аналізуються властивості та особливості, досліджуються структура, методи, логічні основи (доказовість, несуперечливість, однозначність тощо) інших предметних теорій, які здебільшого створені у різних парадигмальних контекстах чи координатах пізнавальної творчості науковців, а також встановлюються межі їх конструктивного застосування та обґрунтовуються різні моделі і мислесхеми рефлексивного уможливлення ефективної науково-дослідної діяльності у певній галузі чи сфері суспільного виробництва із централізацією на форматі упредметнення монодисципліни або міждисциплінарно організованого знання; дозволяють максимально дистанціюватися від конкретно-предметних концептів, а відтак вийти на рівень методологічної рефлексії над науковим знанням, досвідом, засобами пізнавальної творчості й одночасно “вписати” теоретичні знання у сферний контекст культури

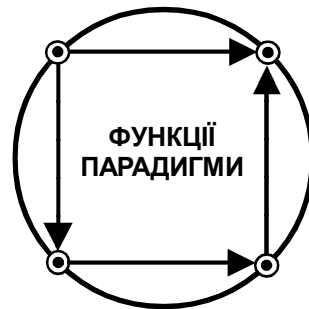
3 – епістемологічні: досліджується будова, структура, формовияви, змістовлення, функціонування і розвиток соціально-психологічного знання, яке зорієнтоване на встановлення власних об'єктивних структур як селективної, впорядкованої у певний спосіб, отриманої відповідно до певних критеріїв, оформленої, соціально значущої і культурно поцінованої інформації; вивчається питання про те, як люди у гетерогенному повсякденні приходять до розуміння того, що вони знають і як осмислюють власний досвід як життєдіяльну єдність знань, навичків, почуттів, волі; актуалізуються уявлення про методологічну функцію теоретичних та концептуалізованих знань як передумови і засобу пізнання, власне про методологічні знання як інструмент колективної та індивідуальної мислєдіяльності, філософського та прикладного методологування

Рис. 3.

Визначальні засновки-підстави парадигмальних досліджень соціально-психологічного спрямування

1 – пізнавальна: система наукових уявлень, концептів, гносеологічних конструктів, понять та епістем, що забезпечує ґрунтовне розуміння й адекватне пояснення конкретним науковим товариством певного фрагменту досліджуваної дійсності, у тому числі предметів і явищ, даних аналізу і спостереження, експериментальних і досвідних фактів

4 – світоглядна: згармонізована цілісність колективно напрацьованих ідей, ідеалів, настановлень, цінностей, ціннісних орієнтацій і стереотипів, яка спричиняє своєрідний тип вітапсихологічної ментальності та світобачення конкретного наукового співтовариства (почасти лідера і його наукової школи), що дозволяє його представникам і наступникам орієнтуватися у сфері пізнавальної творчості, озброює понятійно-категорійним і процедурно-методичним апаратом, надає змогу вести продуктивний діалог та співпрацювати з іншими науковцями

2 – нормативна – набір норм, правил, методів і засобів проведення науково-дослідницької діяльності у певному предметному форматі пізнання світу та людини в ньому, що уможлиблює опрацювання науковцями загальноприйнятних способів постановки та розв’язання певного класу чи рівня складності особистих, суспільних або цивілізаційних проблем

3 – методологічна: взаємоузгоджена сукупність принципів, методів, форм, засобів та інструментів рефлексивної мислєдіяльності і прикладного методологування, що дає змогу відкривати, аргументувати, публічно обстоювати та передавати від одного покоління науковців до іншого певний набір стандартних (головно еталонних) розв’язків загальних чи локальних проблем людського усупільненого повсякдення

Рис. 4.

Основні функції парадигми соціально-психологічного пізнання

на адекватних предмету онтолого-епістемологічних засновках, а й на низці аргументованих принципів, методів, форм, засобів та інструментів пошукового мислєдіяння; домінанта *світоглядної* – у представленні якомога повнішої за композиційним наповненням і деталями онтологічної картини досліджуваної соціально-психологічної дійсності, її феноменологічне підтвердження у процесі сутнісного діалогу із науковим співтовариством та взаємоадаптація опрацьованих наукових понять і категорій культури як світоглядних універсалій [див. дет. 73; 143; 159; 173–175].

По-четверте, парадигма, будучи на етапі становлення зумовлена пізнавальними, методологічними і світоглядними детермінантами конкретного науково-культурного довікля, у разі її прийняття, навіть невеликою групою

однодумців, надалі сама багато в чому визначально спричиняє методологію і техніку досліджень, тип і повноту опису соціально-психологічних явищ, характер і змістовність інтерпретації отриманого окремим науковцем психофеноменологічного матеріалу. В цьому аналітичному контексті очевидно, що особистісно відрефлексована парадигма, а точніше – *парадигмальна карта* як мислєдіяльна гармоніка вищеокреслених теоретичної моделі, четвертинних засад і функцій, відіграє не менш важливу роль у розвитку науки, у тому числі й соціогуманітарної, як класичні спостереження та експеримент. Названа карта характеризується такими ознаками, що деталізують основні функції парадигми: 1) чітко умістовлює світогляд дослідника; 2) формує не лише його світобачення, а й спосіб життя,

котрий буденно втілює прийняті ним ідеали, ідеї, настановлення, принципи, цінності, каноли тощо; 3) зорієнтовує його в науковій проблематиці і теоретичному світі сучасної психології, тематизуючи, концептуалізуючи, структуруючи й водночас систематизуючи свідомість; 4) забезпечує його мислєдїяльність понятійно-категорійним і процедурно-методичним апаратом, що уможливує персональне проживання ним актив і діянь пізнавальної творчості; 5) надає у розпорядження низку методологем і похідних від них методів, форм, засобів та інструментів здійснення рефлексивної дослідницької діяльності; 6) презентує більшою чи меншою мірою цілісну систему сегментно упредметнених наукових уявлень про соціально-психологічну дійсність, що мисленнево організується як низка взаємозалежних концептів, конструктів, епістем, категорій культури; 7) пропонує загальноприйняті способи постановки і розв'язання дослідницьких завдань, спираючись на евристичний потенціал певної дисциплінарної матриці; 8) дозволяє розуміннево осягнути переваги та обмеження конкретної, парадигмально та методологічно обґрунтованої, соціально-психологічної теорії чи концепції в реальному культурно-історичному контексті суспільного повсякдення; 9) пропонує набір стандартних і суто еталонних розв'язків суспільних, групових чи особистих проблем, збагачуючи професійний досвід мислєсхемами, аналітичними моделями, проектами і програмами конструювання соціальної дійсності; 10) дає змогу самовизначатися не лише в дослідницьких пріоритетах, а й унормовувати перебіг свого життєвого і творчого шляху; 11) уможливує продуктивний діалог і співпрацю із науковим товариством в особі як визнаних персоналій, так і окремих дослідницьких груп чи колективів; 12) надає у розпорядження канали публічного обстоювання і долучення учнів і наступників до пізнавальної творчості у рамках певної парадигмальної карти.

По-п'яте, що, імовірно, найважливіше, вочевидь зважаючи на складність об'єкта соціально-психологічного пізнання, тобто на багатоманіття соціального буття особистості та унікальність її оточення, має місце *різномірівність* розвитково-функціональної організації *парадигм*, що закономірно ставить проблему їх ієрархізації, а в перспективі – типологізації і навіть систематизації. Цілковито природно, що науковці виокремлюють різні критерії розмежування парадигмальних груп у психології, обґрунтовуючи від двох (В.О. Янчук) і трьох

(Г.О. Ковальов, В.А. Роменець) до чотирьох (А.В. Юревич, О.Є. Гуменюк) і більше парадигм. Так, в останньому випадку Т.В. Корнілова аргументує впливовість на професійну свідомість психологів шести парадигм (природничо-наукової і гуманітарної, експериментальної і холістичної, діяльній та експериментальної, а також підкреслює наявність нинішньої кризової, або *мультипарадигмальної психології* [69, с. 95–116]. Вона, реабілітуючи неперехідну значущість експериментальної парадигми (“В експериментальному методі головне не звернення до факту як до такого, а процедура його встановлення і та логіка міркувань, у рамках якої здобувається наукове знання” [Там само, с. 116].), доходить такого узагальнення: “...Своєрідність психології полягає в тому, що нові парадигми не приводять до сходження зі сцени попередніх, а продовжують співіснувати і розвиватися паралельно з ними, що дозволяє говорити про *полі- чи мультипарадигмальність* психології” [Там само, с. 108].

Зауважимо, що такої думки дотримується переважна більшість теоретиків психологічної науки (Г.О. Балл, С.Д. Смірнов, А.В. Юревич, В.О. Янчук та ін.). Зокрема, останній, детально висвітлюючи проблематику багатоманіття парадигмальних координат сучасної соціальної психології як взаємодоповнення бігевіорального, психодинамічного, інтеракційного, когнітивного, феноменологічного, конструктивістського та гендерного підходів [200, с. 69–172], обґрунтовує *інтегрально-еклектичний підхід* як парадигмально найбільш виправданий та евристичний. У різних методологічних контекстах здійснення його сутність полягає “в осягненні природи феномену через підтримуване критичною рефлексією інтегрування різних традицій, логік та інструментів при збереженні їх автономії в наступному розвитку”, а відтак “у багатоплощинному, полілінійному, різновекторному аналізі, котрий уможливує якісно інше інсайтування, яке передбачає задіяння до площинно організованого аналізування аспектів множинності, діалогічності, діатропічності феномену” [Там само, с. 175]. Примітно те, що цей підхід налаштовує представників різних наукових традицій і наукових шкіл на продуктивне співробітництво і партнерство, знайомить інтелектуальну еліту з найбільш відомими дослідниками та їхніми розробками, схарактеризовує сутнісні особливості різних проблемних сфер сучасного соціо-гуманітарного знання, а в підсумку сприяє

логіко-змістовому взаємозбагаченню і взаєморозвитку як різних дослідницьких традицій між собою, так і їх конструктивної взаємодії з інноваційними проектами фундаментального та прикладного характеру. Крім того, автор детально аналізує ресурси налагодження продуктивного міждисциплінарного діалогу, під якими розуміє три механізми практичного здійснення інтегральної еkleктики – парадигмального позиціонування, інтегративно-еклектичного діалогу альтернативних традицій, критично-рефлексивного позиціонування [200, с. 180–186], що потребує окремого розгляду.

Отже, є підстави констатувати як багатоманіття парадигмальних координат наукової психології, так і багатовимірність кожної парадигмальної карти пізнання соціально-психологічної дійсності, котра охоплює теоретичні уявлення, методологічні настановлення, нормативно-процедурні вимоги та світоглядні орієнтири, що у взаємодоповненні уконкретнюють соціокультурну ситуацію колективної пізнавальної творчості наукового співтовариства і спричиняють постання і постійну розвиткову (передусім предметно-змістову і логіко-методологічну) актуалізацію центральної ланки вказаної карти – *соціально-психологічної теорії*. Для належного відрефлексування висловленого потрібно здійснити принаймні ще три кроки: а) обґрунтувати генезу метапарадигм психологічного знання у сучасній епістемологічній перспективі розвитку філософсько-методологічного дискурсу; б) вписати парадигмальне дослідження в типологічний набір дослідницьких методологій, що використовуються у соціальній психології, та висвітлити його самобутню значущість у цій загальній типології; в) здійснити методологічне обґрунтування найбільш конструктивних для теоретичної психології класифікаційних і типологічних моделей різнорівневого уможливлення парадигмальних досліджень.

3. Генеза метапарадигм психологічного знання в епістемологічній перспективі філософування

Вищевикладене дає підстави констатувати виняткову складність вибору лідером наукової школи і починаючим дослідником парадигмальної карти соціально-психологічного пізнання, що зумовлено принаймні чотирма чинниками: по-перше, безмежністю способів і

форм соціального буття людини як об'єкта названого пізнання; по-друге, багатоваріантністю можливих упредметнень цього об'єкта, починаючи від соціальної ідентичності, Я-концепції і самопрезентації особистості й завершуючи соціально-психологічним кліматом організації і глобальною системою соціально-комунікативних мереж; по-третє, наявністю різних, інколи змістово полярних, систем парадигмальних координат світоглядно-наукового бачення того, що таке соціально-психологічна дійсність і які тенденції, закономірності і цикли її розвитку; по-четверте, проблемністю і навіть драматичністю самого вчинкового акту самовизначення групи однодумців-дослідників на чолі з лідером у пошукових, передусім теоретико-методологічних, пріоритетах, що означає почасти вельми тривалий і не простий вибір упродовж років і навіть десятиліть того, яким ідеалам, нормам, мислесемам і програмам утвердження науковості слідувати та наскільки є виправданим вихід за їх рамки задля наближення до реального суспільного повсякдення. Очевидно, що саме ці першопричини зумовили як багатоманіття методологічних підходів до пізнання когнітивної психіки, так і різнорівневість парадигматики в сучасному психологічному дискурсі.

Перш за все доречно підтримати у цілому загальноприйняте розмежування *метапарадигм* і *парадигм* як двох наймасштабніших ланок або щаблів ієрархічної організації парадигматики соціально-психологічного пізнання, що закономірно вимагають відмінних методологічних стратегій мислення. Причому є підстави чітко розвести *гносеологічний* та *епістемологічний* підходи-погляди до розвиткового функціонування психологічного знання. Так, “якщо гносеологія розгортає свої уявлення навколо опозиції “суб'єкт – об'єкт”, то для епістемології базовою є опозиція “об'єкт – знання”. Епістемологи виходять не із “гносеологічного суб'єкта”, котрий здійснює пізнання, а швидше з об'єктивних структур самого знання...” [7, с. 1232]. У цьому проблемно-змістовому форматі неklasичного розрізнення цих двох споріднених філософсько-методологічних дисциплін укажемо на **чотири метапарадигми психологічного знання**, що охоплюють глобальні системи парадигмальних координат-карт, що максимально наближені до теорій пізнання і знання, охоплюють різні історико-психологічні традиції та підходи на загальнометодологічному рівні рефлексивної дослідницької діяльності (*рис. 5*).

Рис. 5.
Генеза метапарадигм психологічного знання

В історіогенезі науки (з кінця XVII століття приблизно до середини XX) психологія, як усі інші науки, що вийшли із філософії, розвивалася у форматі *позитивістськи* зорієнтованої системи парадигмальних координат,

що не просто визнають принципову можливість отримання об'єктивного знання, а й вимагають від теорії, поряд із реалізацією нею основних функцій – пізнавальної, методологічної, прогностичної та світоглядної, щоб вона давала

практичний ефект, вочевидь маючи на увазі її безпосереднє застосування як засобу й навіть інструменту розв'язання нагальних суспільних чи особистих проблем і завдань. Іншими словами, віра позитивістів у “святість” об'єктивного знання, будучи підсилена переконанням в “очевидній практичності” будь-якої повноцінної теорії, з одного боку, не виправдано ідеалізує і водночас формалізує ситуацію пізнавальної творчості у сфері соціогуманітарних наук, а з іншого – вказує на редуковане до матеріалізованих чи суто виробничих форм людське практикування, а відтак на вкрай спрощене розуміння практики як універсальної форми повсякдення соціального буття. Названих невідповідностей можна уникнути, якщо: по-перше, чітко розмежувати *практику* як суспільний феномен і філософську категорію та *практикування* як форму повсякдення і процес індивідуального, групового та масового життєздійснення, тобто як безперервну динаміку різного значеннево-сміслового у змістовлення свідомості, котра головню практикує способом свого життя та досвідом світорозуміння, що постають у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення (“Категорія *практики* присутня навіть тоді, коли мовиться не про саму практику, а про людину та спосіб її буття” [5, с. 20].); причому те ж саме стосується розрізнення *теорії* як найтипівішої форми організації знань і *теоретизування* як процесу-діяльності, методу їх цілеспрямованого добування; по-друге, як наукові категорії теорія і практика на рівні світоглядних універсалій належать до різних площин розвитку функціонування сучасної культури (В.С. Стюпін [142]): якщо перша є однією із найважливіших форм організації наукового знання, то друга – найзагальнішою формою ковітального буття людини, нації, людства в цілому, що вказує на логіко-методологічну безпідставність їх протиставлення, швидше має місце діалектичне взаємодоповнення загального та одиничного, універсального й типового, тотального і фрагментарного; по-третє, із сказаного логічно випливає, що *теоретизування*, поруч з іншими поведінковими, діяльними і вчинковими формами, також є однією із форм культурно значущого практикування, що сутнісно розгортається у дійсності ідеального світу самоздійснення людини чи групи диспутантів з допомогою мислення та супутніх йому процесів пізнавальної творчості (означування, абстрагування, уявлювання, розуміння, рефлексування тощо), де теоретична свідомість постає

як індивідуальна та колективна здатність-дійсність розв'язального функціонування концептів як ідеального (“чистого”) змісту понять без їх формовияву (виголошення, написання). Тому психологам ще потрібно опрацювати “категорію *практики* як інструмент здійснення найскладнішої теоретико-методологічної роботи у сфері психодуховного повсякдення людини та його безмежних ковітальних формовиявів. Щоб наповнити названу категорію важливим для психології змістом, передусім потрібно осмислити *практику як вчинок-освоєння*, як творчість людини у світі і як творення нею власного усупільненого буття і самої себе” [5, с. 21]. (Власне першу спробу обґрунтування вчинкової природи практики і здійснюють автори цитованої публікації.)

Наразі сьогодні у свідомості багатьох теоретично обізнаних психологів і соціологів править бал позитивізм із його вимогою однієї об'єктивної істини та світоглядними настановами, що теорії лише в тому разі виправдовують своє призначення, коли дають безпосередній практичний ефект, тобто їх можна застосовувати для вирішення повсякденних соціальних чи особистих завдань. І в цьому немає нічого дивного, адже для теоретичного пояснення одних і тих самих даних досвіду (буденного, експериментального, аналітичного, креативного) можна застосовувати багато парадигм. У випадку із класичним позитивізмом учений, перебуваючи у часопросторі “нормальної” науки із її набором апріорних переконань, фундаментальних метафізичних настанов і відповідей на питання про природу реальності і людського знання, є “розв'язувачем завдань. Парадигма для нього – те, що саме собою зрозуміло, і йому зовсім не цікаво перевіряти її надійність...”. Він, – пише далі С. Гроф, – “нагадує шахіста, чия активність і здатність до розв'язання завдань жорстко залежить від набору правил. Суть гри полягає у відшукуванні оптимальних рішень у контексті цих апріорних правил, і за таких обставин було б абсурдним у них сумніватися, а тим більше їх змінювати... Новизна ж заради новизни в науці вочевидь небажана на відміну від інших сфер творчості” [38, с. 108–109].

Загалом глобальний характер поданих на **рис. 5** метапарадигм, і першочергово позитивізму як традиційного погляду на науку і природу знання, виявляється в тому, що вони не тільки охоплюють різні координати окремих, організованих навколо найбільш фундаментальних категорій і проекцію їх змістово-

образних уявлень на площину свідомості, парадигм, а ще й формують *цілісну парадигмальну картину* як своєрідну “допоміжну мапу, зручне наближення і модель для організації існуючих даних” (С. Гроф), що дає змогу бачити ті ж самі досліджувані об’єкти у багатьох деталях як істинні. У такий спосіб ця карта визначає відношення науковця до конкретного об’єкта вивчення, до способу пізнання, методу дослідження, нарешті до доступних засобів та інструментів їх уможливлення. Звідси очевидно, що визначальний вплив метапарадигм на розвиток психологічного пізнання пов’язаний з тим, що зафіксовані в них норми і канони протягом тривалого історичного періоду інтерпретуються як абсолютно істинні, що, з одного боку, стратегічно і тактично спрямовує дослідницьку діяльність учених одного напрямку, з іншого – створює поле конфронтаційного неприйняття альтернативних способів пізнання, пояснення та відшукання нового знання.

Саме це сьогодні найбільше притаманно явним чи прихованим моделям позитивізму в соціогуманітарних науках, котрий сам надскладний об’єкт вивчення – соціальне буття людини як суб’єкта, особистості, індивідуальності та універсаму в контексті повсякденних життєвих ситуацій, суб’єктного довкілля, природного середовища і глобального світу загалом – перетворює на препарований ідеальними каузальними залежностями об’єкт науки, що позбавлений дійсного безмежжя ковітальних виявів, форм, узмістовлень, сенсів. У результаті верифікація цього об’єкта як емпіричне підтвердження теоретичних положень шляхом зіставлення їх з дослідженими упередженнями здійснюється не з його реальними даностями, що не вписуються у жорсткі рамки позитивістської схеми, а з його абстрактними репрезентаціями, змертвленими схематизмами, відірваними від повноформатного соціального життя ідеальностями. Недаремно науковці констатують той факт, що ортодоксальна позитивістська позиція обходить психології дорогою ціною – втратою цілісності і повноти розуміння нумерально безкрайної соціально-психологічної феноменології. Прогресивне дроблення предмета дослідження веде до вузької спеціалізації і в підсумку – до втрати соціокультурного контексту, в якому реально перебуває особа, а також щохвилино практикує способом свого життя і світорозуміння, “тут і тепер” вмотивовуючись, хвилюючись, розмірковуючи, діяльно долаючи перепони, вчиняючи заради своїх

домагань, вимог інших, самоусвідомленого покликання. Інакше кажучи, позитивістський парадигмальний формат дослідження редукує багатозмістову психодуховну дійсність соціального буття лишень до повторюваного, типового, незмінного, що формулюється у вигляді закону чи закономірності, які, здавалося б, уможливають передбачення розвитку або функціональних змін певного соціально-психологічного явища. Проте насправді, за такого ідеалізування цієї дійсності, науковець вивчає наслідки із її сутнісного, а тим більше непересічно контекстного, перебігу, тобто головні формальні результуючі прояви і депланції. У зв’язку з цим Г.П. Щедровицький пише, що психологія – “не наука, а щось значно більше...”, і тому “не лише сукупність окремих наукових дисциплін, а й увесь універсум людської життєдіяльності, взятий за певного повороту, ракурсу, з певним технічним і практичним відношенням”, “особлива сфера мислєдїяльності...”, “особливий світогляд..., тобто бачення всього у фокусі людини, де її нинішній розвиток відбиває особливу заклопотаність станом особи, фактично всього людства” [182, с. 6–7, 17].

Критицизм (буквально із французької і грецької – той, хто осуджує) – філософська теорія, що використовує як засадничий метод чи спосіб формально-логічного оцінювання знання як істинного або хибного, обстоює критичність (розуму, мислення, оцінювання, рефлексії) як інтелектуальне мистецтво розбирання, обговорення чого-небудь з метою аргументованого висновування про переваги окремих учень, теорій, концепцій, мислесхем, знаходження та виправлення їх недоліків, керується історично змінними цінностями у погляді на природу соціальних феноменів, удається до критичної рефлексії як способу добування завжди неточного наукового знання та пропагує вільний консенсус як підґрунтя виголошення суджень про його відносну істинність. Сьогодні критицизм у сферах філософії і науки розглядається у чотирьох аспектах: а) як *метод* встановлення можливості, походження дійсності, закономірності та меж людського пізнання і водночас як *напрям*, що передбачає попереднє дослідження форм мислення і рамок пізнання для створення обов’язкових для будь-якого знання категорій (їх фундатором у лоні своєї ідеалістичної філософії є І. Кант (1724–1804)); б) як *філософсько-методологічна позиція*, котра характеризується відкритим антидогматизмом, категоричним настановленням на аналіз власних зас-

новків мислення, на з'ясування формату застосування фундаментальних понять і методів; скажімо, у діалектичній філософії Г.В.Ф. Гегеля (1770–1831) взаємодія протилежностей є не що інше, як взаємна критика, позитивні моменти якої слугують виникненню синтезу, тобто нового підґрунтя критичного настановлення духу; в) як *методологічна стратегія* у розв'язанні проблеми демаркації (розмежування компетенцій) між наукою і метафізикою, де для першої вона є засадничим пізнавальним настановленням (передусім мовиться про ідею К. Поппера (1902–1994) наукової раціональності як критики отриманого знання); г) як парадигмально багатовекторний *методологічний підхід*, що розглядає критицизм як свою основну орієнтацію; наприклад, критичний раціоналізм (К. Поппер, Дж. Воткінс, І. Лакатос, Дж. Агассі, Х. Альберт, а також П. Фойєрабанд, В. Бартлі та ін.) спеціально створює систему методологічних регуляторів, що забезпечують раціональність наукового і філософського мислення, причому критика тут становить ядро раціональності. Загалом же критицизм обстоює тезу, що не існує методу, який забезпечує однозначне логічне нарощування істинного знання, а тому завдання вченого – пошук і відбракування неточних теорій з допомогою формально-логічних способів (ось чому, скажімо, центральну ланку попперського критицизму становить *принцип фальсифікації*), а до основних засобів зреалізування критичного настановлення належить рефлексія, політеоретичний опис, інтерпретативне багатоманіття, діалогічність мислення [див. 77; 119; 120; 137; 152].

У цілому критичний підхід до побудови метапарадигмальних координат психологічного знання, зважаючи на виняткову побічну дієвість соціальних упереджень під час індивідуальної та колективної пізнавальної творчості науковців, що унеможливають одержання точного наукового знання, дотримується позитивістських постулатів, хоча й визнає перспективність розробки особливих інструментів істотного зниження вагомості названих упереджень, стереотипів і схематизмів у проведенні як теоретичних досліджень, так і прикладних, емпіричних. У професійному довіклі психологів упередження і забобони, будучи феноменом міжособистісних і міжгрупових стосунків, часто у формі негативних соціальних настановлень (атитюдів) стосовно когорти чи гурту прибічників відмінної дослідницької парадигми, що ситуаційно виявляється в негативізмі, презирливому

ставленні, антипатії, зверхності, неприязні, осудженні і навіть ворожості. Звідси – неадекватність, необґрунтованість, неточність і навіть неправдивість інформації про носіїв альтернативної чи новомодної парадигматики, що вказує на невиправданість упереджень, які у багатьох випадках є перепорою на шляху адекватного сприйняття та інтерпретації намірів, повідомлень і діянь відкинутих наукових опонентів. А якщо взяти до уваги те, що вказані дослідницькі упередження мають апріорний характер, тобто формовиявляються як попереднє щодо об'єктивного знання, наперед прийняте судження чи переконання, що не засноване на реальних фактах, то стає зрозумілим, що їх джерелом є не лише стереотипи та неадекватні установки, а й недовір'я, нерозуміння, страх перед невідомим, неприязнь і неприйняття окремими науковими метрами тих, хто відмінний від них за здібностями і ціннісно-смысловими орієнтирами, незбагнений у наступних кроках пошуку істини, а відтак непередбачуваний, наполегливий, креативний, самодостатній. Тому почасти має місце комплекс упереджень і дискримінації з боку представників пануючої, принаймні адміністративно владарюючої, парадигми стосовно окремих дослідників чи наукових шкіл, котрі протистоять академічній психології, а точніше – світогляду наукової номенклатури. Причому упередження тут постають у трьох іпостасях: і як боягузтво відмінного та невідомого, і їх неприйняття та заперечення, і як боротьба за можливості і ресурси запобігти розвитковому поступу інших, “не своїх”. Водночас об'єктивне зіткнення інтересів тільки посилює наукові упередження, тому представники різних парадигмальних карт прагнуть уникати ділової комунікації між собою. Вельми переконливим у цьому сенсі є коментар Макса Планка (1858–1947) з його “*Наукової автобіографії*” (Planck, 1968): “...**Нова наукова істина не переконує опонентів, не змушує їх прозріти; перемагає вона тому, що її опоненти зрештою вмирають і виростає нове, знайоме з нею покоління**” [цит. за 38, с. 110].

Фактично альтернативним щодо бачення епістемологічного відношення “об'єкт – знання” є **конструктивізм** (соціальний, радикальний, особистісний), що розлого утверджує *некласичну епістемологію* як окрему впливову метапарадигму гуманітарного знання, котра багатовекторно реалізує ідею конструювального характеру соціокультурної дійсності самим суспільством. Він, на протигагу позити-

візму і критицизму, виходить із постулату принципової неможливості отримання під час пізнавальної творчості об'єктивного знання. Іншими словами, конструктивісти відштовхуються від протилежного: знання, у процесі майже безперервних ситуаційних інтеракцій і міжособистих стосунків (передусім спілкування) як певної гами чи гармоніки думок, ідей, цінностей і смислів, є *продуктом соціального і культурного конструювання*, що із різною мірою повноти інтерпретує як об'єкти соціуму, так і саму соціальну дійсність у цілісному наборі її ознак, властивостей, характеристик, даностей. "...Суть вимог соціального конструктивізму, – пише О. Столярова, – полягає в екстерналістському прочитанні (наукового) пізнання, що означає виведення процесу і результатів науки не з іманентних їй закономірностей (позиція інтерналізму), а із "зовнішніх" (соціальних) сил і даних. Полеміка з інтерналізмом була рухом прагматизації і релятивізації наукової раціональності, котра визнавалася ситуативною – історично змінною, залежною від соціальних умов і форм практики" [147, с. 4–5].

У цілому, на сьогодні *конструктивістська метапарадигмальна* карта соціально-психологічного знання охоплює чотири дослідницькі сегменти неklasичного вивчення природи істини і пов'язаних з нею епістемологічних процедур розуміння, пояснення та інтерпретації, що діяльно організовані як механізми конструювання знання про об'єкти пізнання, про речі, з яких облаштований світ, і про "сутності-гібриди" (Б. Латур), що як актори у мережеві численних зв'язків і відношень між "суб'єктами дії" спільно створюють і матеріальні, й концептуальні, і соціальні компоненти реального часопростору людського повсякдення, а відтак конструюють як "суспільство", так і "природу", що похідні від змішаної реальності, відомої під назвою "світ" [див. 208].

Перший становить *міждисциплінарна концепція соціального конструктивізму*, що формує більш складні розуміннєві моделі реальності і культури, зосереджує увагу дослідників на динамічній структурі людського досвіду, у тому числі й на розвитку його патернів, циклів переживання, самопродукування смислів, і як безперервний процес ковітального проживання відтворюється людьми у їхніх інтерпретаціях, знаннях, категоріях культури. Соціальна і символічна задіяність акторів повсякдення в конструювання довілля і себе в ньому впорядковує потік свідомості, спосіб життя, схеми

мислення і форми почування, нарешті активізує процесне утвердження людини як особистості із її системоутворювальним ядром – *самістю*, що вказує на: а) унікальну просторово-часову сутність людини, б) її долучення до світу через его-протяжність, усвідомлене й неусвідомлене, культуру і субкультуру тощо, в) своєрідність і неповторність Я як центру непересічної особистості, г) відчуття своєї ідентичності, себто відображення власного буття упродовж усього життєвого шляху особи. Тому й культура обґрунтовується не лише як задана людині "друга" природа, а й як специфічний продукт, що створюється (конструюється) спостерігачем, котрий надає йому індивідуальної цінності та особистісного смислу. Пояснювальна схема конструктивізму (за Я. Ханінгом) така: деякий інтерпретований нами об'єкт X визнається соціальним конструктом, а це означає, що X не визначений природою речей, і тому існує не за необхідністю, а завдяки соціальним подіям і факторам, будучи їх вираженням; звідси завдання – розвінчати обман стосовно X, тобто замінити ілюзорний об'єкт справжнім, видобутим із суспільства [див. 207]. За такого парадигмального підходу виявляється, що вже доведені істини науки – суть не те, що уявляється, а відображення соціальних обставин. У такий спосіб, зберігаючи за соціальними (суб'єктними) структурами "привілей конструювання реальності, екстерналізм продовжує перебувати в рамках "класичних" протиставлень, таких як дихотомія "явище – реальність". "Поворот до речей, практики, матеріального світу, – зауважує О. Столярова, – знову обертається антиреалістичним настановленням, коли суб'єкт (у даному випадку колектив суб'єктів) дивиться крізь призму категорій культури..." [147], де сама культура – продукт безперервного взаємного практикування людських і нелюдських агентів, безмежно відкритий процес "танцю діяння" – безупинного двостороннього становлення патернів, humans і nonhumans [див. дет. 209].

Другий сегмент неklasичного вивчення природи істини – *радикальний конструктивізм як окрема методологія дослідження культури* із власною концептуальною базою та герменевтичними засобами осягнення вітакультурної дійсності людського повсякдення. Паростки цієї методології започатковані Пітером Бергером і Томасом Лукманом у їх соціокультурній теорії пізнання, презентованій книгою "Соціальне конструювання реальності" (1966) [11]. У їхньому розумінні метою кон-

структивізму є з'ясування шляхів, з допомогою яких люди і спільноти беруть участь у створенні наявної у їх сприйнятті реальності. Відтак, теоретично розглядаючи способи конструювання людським загалом соціальних феноменів, автори водночас імпліцитно обґрунтували *нову методологічну програму пізнання дійсності* буденного життя. Оскільки будь-яке знання, у тому числі й базове, перевідтворюється за конкретних обставин повсякдення людей та в контекстному форматі їхнього здорового глузду, то завдяки ситуаційній динаміці соціальних взаємостосунків і спілкуванню зокрема загальнодоступні знання є продуктом домовленості – конвенції чи консенсусу. А це означає, що будь-які наукові типології, системи цінностей або соціальні утворення уявляються громадянською масою як важлива частина достеменно об'єктивної реальності. Звідси, власне, постає *постмодерністське* спрямування метапарадигмальних координат конструктивізму, який заперечує саму можливість відкриття з допомогою наукового підходу універсальних законів сущого, аргументує обмеженість людського пізнання у сферах науки, культури, виробництва, усупільненого повсякдення, а відтак парадигмально опонує традиції модернізму магістральним дослідницьким шляхом – заперечення методології позитивізму, з його головним інструментом – експериментальним методом, що, безперечно, є відчутним кроком уперед в еволюціонуванні усталених систем добування фундаментального знання (див. *рис. 6*).

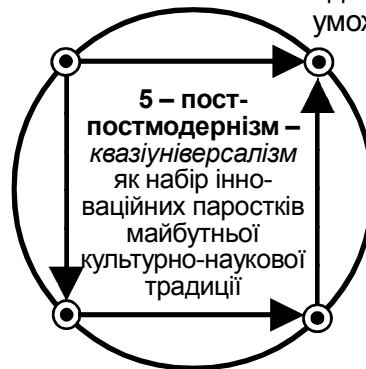
У будь-якому разі є всі підстави констатувати, що соціально-психологічне знання еволюціонує від модернізму до постмодернізму, а отже головню визначається тими процесами, котрі наявні у мисленнево сконструйованому предметі соціальної психології – суспільстві як своєрідній організованості міжособистісної взаємодії, де продуктом є не тільки суспільство як ковітальна цілісність, а й культура, точніше – психокультура як *“певне історично зумовлене, динамічне, програмово-духовне налаштування великого чи локалізованого соціуму на той чи інший спосіб своєї життєактивності (у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення), котрий забезпечує виживання, відтворення та оновлення психосоціальної вітальності окремих спільностей і груп, щонайперше ідей, установок, цінностей, уявлень, норм і моделей діяння людей, національної ментальності та соцієтальної психіки загалом”* [165,

с. 91]. Методологічна “оптика” конструктивізму й полягає у висвітленні шляху психокультурного збагачення свідомості суб'єктів повсякденної життєдіяльності та розширення горизонтів їх самосвідомості як особистостей та індивідуальностей. Своєрідним спільним психокультурним матеріалом тут є взаємодоповнювальні рекурсивні системи значень і смислів, що організовані як знаково-символічна репрезентація сучасного світу, завдяки розширенню та ускладненню яких понятійно та категорійно збагачується культура (передусім як певна архітектоніка світоглядних універсалій [див. **73; 101; 142**]), що не лише повніше презентує надбання загальнолюдського досвіду, а й розвиває свідомість і самосвідомість громадян, котра стає більш багатогранною, змістовно ємною, структурно і функціонально згармонізованою. Саме завдяки розвитку культури і пов'язаного з нею знання людство, передусім у формах новочасної традиції постмодернізму і конструктивістської методології дослідження вітакультурної дійсності, отримує нові інтелектуальні та світоглядні ресурси у своїй взаємодії із фізичним світом, що уможливорює зниження наслідків нерозумного і споживачького ставлення до природи, а відтак домагається мінімізації економічних проблем шляхом переорієнтації масової свідомості та індивідуальної самосвідомості від матеріальних вартостей до гуманних цінностей і духовних святинь.

Третій сегмент конструктивізму – *бінарна* (соціологічна і психологічна водночас) *теорія*, предметом якої є процеси психосоціального конструювання реальності суспільного повсякдення, що взаємозалежно вивчаються принаймні у п'яти концептуальних вимірах: а) актуалізованої структурно-функціональної динаміки людського досвіду, передусім у формах переживання, вчинкової активності, безпосередньої діяльності, значущих життєвих виборів і смислотворення; б) упорядкування набутого досвіду і каталогізації особистої історії, стабілізації і самоорганізації своєї цілісності, які, спираючись на самість як референтну точку, надають осмисленості й розвиткової інтенційності персональному досвіду і стимулюють життєздатність кожного з нас у визначенні власного розвитку, в самопродукуванні, істотна складова яких процесно відбувається за межами нашого свідомого Я, тобто на несвідомому рівні; в) психологічних змін у сфері самості, котра, будучи соціально вмонтована у тканину суспільного життя, наповнена енергетикою емоцій і почуттів, думок і смислів, організує

1 – синкретична – природоцентризм, гілозоїзм як далеке минуле окультурення людства: традиція, що виникла й існувала на зорі становлення людства і сутнісно пов'язана із здушевленням об'єктів природи (гілозоїзмом) та багатобожністю; людина, усвідомлюючи своє безсилля перед всемогутнім природним оточенням, обожнює його та реалізує стратегію підкорення й догодження (пожертвування) в надії вижити у ворожому їй світі

4 – постмодерністська – антиуніверсалізм, плюралізм як актуальна тенденція розвитку сьогодення людства: новопостала традиція, що обстоює множинність світобачення, багатоваріантні способи розв'язання нагальних проблем соціального повсякдення, демократичні принципи усупільнення людини, право кожної особистості на свободу думок, вірувань, дій, висловлювань, соціокультурну контекстність будь-якого пізнання, дисциплінарну багатопредметність, особисту відповідальність дослідника за смислове конструювання реальності; звідси для цієї новітньої традиції важлива ідея-настановлення про потребу культурного багатоманіття як основи розвитку людства, а відтак і багатопанорамність позицій, яка уможливорює поглиблення й збагачення системи знань

2 – теоцентрична – багатоцентризм, неологізм як відносно близьке для людства минуле; традиція, що утверджує єдиного Бога із властивим йому богошануванням; а це означає, що Бог як творець світу і єдиний володар законів суцього є абсолютним авторитетом і носієм істинного знання; долучення до останнього уможливорюється лише при зверненні до Нього, що доступно тільки для обраних, котрі зосереджуються на осягненні й витлумаченні божественних текстів; відтак людина постає як повно залежна від Бога, і тому вся її пізнавальна і перетворювальна активність перебуває перед божественним контролем

3 – модерністська – людиноцентризм, універсалізм як потенція сьогодення людства: традиція, що сформувалася в епоху Просвітництва, парадигмально базується на ідеї наукового відкриття універсальних законів суцього, на вірі у безмежні можливості людського пізнання з головним методологічним настановленням позитивізму – здобути об'єктивне, верифіковане і безпристрасне, знання, із абсолютизацією у соціогуманітарних науках експериментального методу та редукацією закономірностей психічного до повторюваності, "механічності" соціальної поведінки і діяльності людини, нарешті намаганнями відшукати універсальні розв'язки суто практичних (буденних) суспільних проблем, що, крім іншого, призвело до виникнення фашизму і тоталітаризму

Рис. 6.

Еволюція культурно-наукових традицій як історично змінних систем людського знання про природу суцього і способи поводження з ним

особисте становлення в актах самопомоги і самовчинання, уможливорює ситуаційний розвій особистості як двоаспектний процес – взаємодії з навколишніми і власним Я, самоспрямує розширення уявлень про себе на полі-

концептуальному рівні саморозуміння, що підвищує рівень самовпорядкування, рекурсивної цільності та внутрішнього благополуччя; г) соціально-символічного задіяння кожної особи у соціокультурне буття, у перебігу якого

прагне вловити невпійману і щохвилинну присутність “інакшості”, вдається до свідомої, рефлексивної чи інтуїтивної інтерпретації слів, понять і символів на основі знайомого і зручного у психокультурних нашаруваннях особистого досвіду, діє як соціальне створіння із певним потенціалом символічних здібностей, використовує власні історії і наративи як способи організації досвіду, досягнення екзистенції соціального порозуміння та оповідального смислопродукування; д) безперервного психологічного і соціального розвитку людини як особистості впродовж усього життя, який характеризується стосунками прив’язаності і відмежування, міжособистісними у змістовленні або у формальненні, очікуваннями від міжсуб’єктних стосунків і наслідками тих чи інших соціально-психологічних взаємодій, розширенням поля самосвідомості, циклічними і спіралевидними переживаннями досвіду із мізерними, помірними та гігантськими стрибками змін; в останньому випадку наявна “особиста революція”, котрій притаманна “втрата осмисленості, устрою життя, контролю, ідентичності, а також надії. Перед поставою оголошених проблем людина здебільшого вдається до двох, вочевидь протилежних, дій – застигає і дезорганізовується” [99, с. 56]. У цій багатопанорамній картині постання неklasичної епістемології парадигматика конструктивізму визнає, що об’єкти пізнання сконструйовані на основі апріорних засновків формування теоретичного апарату (І. Кант), ковітальних першопричин розвитку (несвідомого і свідомого) людського досвіду (Г. Рот, Е. фон Глазерсфельт та ін.) чи на рівні мисленнєвої діяльності (Ж. Піаже), тобто є *теоретичними конструктами*, від котрих відштовхуються у вивченні вихідних об’єктів, що відповідає заклику постмодерністів “назад до речей”. Отож за цією логікою існують механізми конструювання знання, котрі усимволізують та значеннєво і смислово характеризують об’єкт пізнання, або ж указують на його недоступність теоретичному досягненню.

Четвертий, власне результуючий, сегмент конструктивізму становить нами методологічно відрефлексоване: він пропонує самобутню *метaparadигмальну знаннєву* карту, котра, відповідно до вимог принципу кватерності [158; 195], системно інтегрує науково-філософські напрацювання трьох попередніх сегментів – конструктивізму як міждисциплінарної концепції, оригінальної методології дослідження культури і психокультури та бінарної теорії.

А це означає справедливості принаймні десяти засадових узагальнень:

– знання є продуктом соціального, культурного та особистісного конструювання, а тому вони характеризуються необ’єктивністю, історичністю (минущистю), суб’єктивністю, штучністю;

– соціальна реальність наперед не задана людині, яка, будучи задіяною у щохвилинне мереживо соціальних стосунків, творить їх ознаки, характеристики, якості;

– у процесі соціальної взаємодії, у тому числі й під час спілкування, із усупільненим докільлям особа адресує символіку, значення і смисл елементам-складовим навколишньої дійсності і самій собі як суб’єкту життєдіяння та конкретно-історичній особистості;

– соціальні норми, ціннісні орієнтації, значення елементів-складових дійсності не досягаються особистістю шляхом пасивного сприйняття, а конструюються у процесі розгортання різних форм соціальної інтеракції (бесіда, діалог, суперечка, доповідь, обговорення, диспут, дебати, дискурс тощо), тобто живої, передусім емоційно-пристрасної та рекурсивно-саморозвиткової, міжособистісної взаємодії;

– соціальні факти конструюються в конкретних вітакультурних ситуаціях повсякдення із їх багатоманітним спектром суб’єктивних взаємостосунків, вони залежні від рівнів самовпорядкування свідомості і самосвідомості людини, тому не існує природних законів особистісної, соціальної, економічної, політичної сфер суспільного життя;

– конструювання окремих нашарувань чи сегментів соціальної реальності – базова властивість як соціуму, так і культури, які є самоорганізованими складносистемними цілісностями, де закономірності їх конструювання різняться залежно від ментальних, психокультурних і суто суспільствотворчих особливостей історіогенезу народності, етносу, нації;

– люди – це передусім соціальні створіння, котрим притаманні певні символічні здібності, емоції як центральна ланка переживання досвіду, безперервна активна діяльність, розвитковий потенціал їхньої самості, смислотворення і самопомоги, а також перцептивний досвід як складна “конструкція”, базована на гіпотетичних когнітивних та емоційних операціях;

– всі об’єкти пізнання становлять теоретичні конструкти, котрі штучно (передусім мислєдіяльно і мислєкомунікаційно) сконструйовані як цілісні системи значень і смислів, що резуль-

тативно організовані як необ'єктивне знання про ці об'єкти у часопросторі співучасті членів суспільства в окультуреному повсякденні;

– “речі” є також діалоговими об'єктами, точніше – об'єктами-гібридами чи сутностями-гібридами дослідження науки і техніки як порогові продукти, що знаходяться на межі humans і nonhumans сфер, а відтак їх пізнання залежить не лише від дійсної їх природи чи будови, а й від позиції того, хто до них звертається із запитанням, що, зі свого боку, також спричинено системою соціальних відношень;

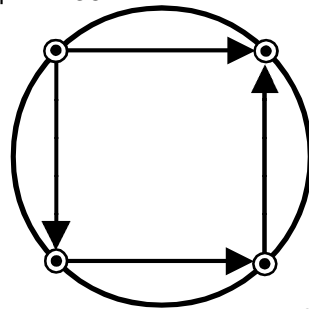
– отож не існує такої речі чи данності як пізнавальна об'єктивна дійсність, тому що всі знання отримані із мисленних конструкцій членів конкретно-історичної соціальної системи.

Детальне вивчення епістемологічних інваріантів культурно-історичної організованості психологічного знання дає підстави, крім трьох вище схарактеризованих метапарадигм, аргументувати наявність четвертої, що в нашому досвіді метатеоретизування одержала назву “методологізм”. Річ у тім, що ця новітня метапарадигматика центрується довкола *системо-мислєдїяльнїсної (СМД-)методологїї*, котру доцільно розглядати у взаємодоповненні чотирьох вимірів: а) як окрему велику інтелектуальну програму або підхід Московського методологічного гуртка; б) як філософську школу Г.П. Щєдровицького; в) як напрямок у розвитку російської, радянської і пострадянської філософської і соціогуманітарної думки; г) як власне метапарадигму, що прийнята методологічно зорієнтованим співтовариством для постановки і розв'язання найскладніших проблем суспільного повсякдення (див. **рис. 7**). Їх детальний аналітичний огляд, на жаль, виходить за рамки цієї публікації й вочевидь потребує окремого ґрунтовного вивчення. Тому наразі зупинимось на найголовнішому з усієї палітри мислєкультурних і суто методологічних здобутків визнаної філософської школи, що, крім усього, дала поштовх для створення авторської *концепції професійного методологування* і постановки *вітакультурної парадигми*, що офіційно датовані 2005 роком [18–19; 167]. Тим більше, що базова схема мислєдїяльностї (1980), охоплюючи три відносно автономні пояси (соціально організованого мислєдїяння, думки-комунікації, котра виявляється у словесних текстах, і чистого мислення, яке розгортається у невербальних схемах, формулах, графіках, картах і т. ін.), у взаємодоповненні

із низкою інших засадничих онтологічних моделей і схем (акту діяльності, відтворення діяльності через трансляцію культури, структурно-системного опису об'єкта, організації найпростішого наукового предмета, рефлексії як механізму розвитку мислєдїяльностї та ОДІ, етапів і фаз програмування процесів розв'язування задач, тематизації, цілеутворення та проблематизації у циклі програмування, процесу передачі знань, продукованих у наукових мегамашинах діяльності, організаційно-технічної структури, оргтехнічної системи діяльності, організації системно-структурної методології, синтезу знань через модель-конфігуратор, методологічної план-карти дослідження та ін.) донині не стали об'єктом належного метатеоретичного аналізу в поліпредметному лоні сучасної соціально-психологічної проблематики. Проте є підстави рефлексивно висновувати, що саме їх критичне і водночас творче використання спричинить істотний прорив у розвитку теорії і методології соціальної психології, пролле достатнє світло істини на її найбільш евристичні парадигмальні карти, а відтак і на найдоречніші моделі соціально-психологічних дослідження, проектування, експериментування та прикладного фахового практикування. Скажімо, практика оргдіяльнїсних (головно ігрових, ділових) та імітаційно-вчинкових (методологічні семінари, сесії, тренінги, школи) форм повноцінного методологування фактично є набором інноваційних моделей соціально-психологічного творення (мислєконструювання та екзистенційного проживання) повсякденних відношень і взаємодій людей, а відтак, сподіваємося, в недалекій перспективі відкриє оригінальні методики дослідження ноуменально просякнутої соціопсихологічної феноменології, котрі у взаємопроникненні із класичними (передусім із спостереженням та експериментом) дадуть змогу науковцю процедурно і навіть технологічно балансувати між об'єктивністю і суб'єктивністю, формальністю і змістовністю, природністю і гуманністю. У підсумку збагатиться корпус як дослідницьких засобів, так і суто методичного інструментарію соціальної психології.

Загалом СМД-методологія належить до третьої великої програми Московського методологічного гуртка (ММГ), що одержала розвиток у 1970–80-і роки, і як суто методологічний підхід переважно застосовувалася до всього набору філософсько-методологічних ідей лідера і представників цього гуртка за

1 – окрема, самобутня та оригінальна, велика інтелектуальна програма або методологічний підхід Московського методологічного гуртка (із 1970 і донині), для якого характерні історичний погляд на дійсність, постановка у центр вивчення і конституювання діяльності, мислення, рефлексії і миследіяльності, ідея соціальної практики і культури як умов функціонування та розвитку мислення і діяльності, настановлення на розпредметнення понять, постійний інтерес до аналізу і синтезу знань, практика ОДі як методу розвитку колективної миследіяльності та ін.

2 – філософсько-методологічна школа Г.П. Щедровицького (1927–1994): у форматі якої створено низку культурно вагомих інтелектуальних програм онтологічного, епістемологічного, світоглядного, науково-практичного, оргдіяльнісного і суто методологічного спрямування, котрі істотно збагатили, а в багатьох аспектах і випередили, розвиток філософської і соціогумантарної думки другої половини ХХ століття; перш за все мовиться про переосмислені відомі тематизми модернізму, переінтерпретовані наявні та введені нові концепти “миследіяльність”, “думка-комунікація”, “мовленнєво-мовна діяльність” тощо, а також про багатоваріантно втілену методологічну практику ОД

4 – методологема методологічного співтовариства як генерація онтологічних уявлень, системи засобів та інструментів методологування, проектів і способів миследіяння і форм власної самоорганізації методологічного мислення і водночас як актуалізація методологічного відношення-ставлення, котре існує на межі мислення і реалізації, напруженої проблематизації і мислекомунікації в контексті організаційно-діяльнісних ігор (ОДі) як методу розвитку колективної МД, а також як форми міжпрофесійного соціокультурного руху

3 – напрямок у розвитку російської, радянської і пострадянської філософської і соціогумантарної думки, що уможливила багатопрограмну радикалізацію європейського раціоналізму, парадигмально постала як світоглядна і методологічна альтернатива постмодернізму, здійснила методологізацію буквально всіх сфер людської діяльності, розглядаючи її як “мегатенденцію сучасної культури” (Г.П. Щедровицький), та створила напружений, на межі мислення і реальності, фронт системо-миследіяльнісної полірефлексивної практики – світ методологічної роботи, організований у формі ОДі

Рис. 7.
Основні виміри-складові СМД-методології

всю сорокарічну історію його існування. Більше того, вона, відмежувавшись від логіки і теорії пізнання, філософії і науки в цілому, не стільки окреслює загальні точки дотику із постмодернізмом, скільки проблематизує сферу мислекомунікації з ним, фактично постає як його світоглядна і методологічна альтернатива, що вказує на наявність пост-позитивістських інтенцій та орієнтацій її носіїв на чолі із визнаним лідером – Г.П. Щедровицьким (1927–1994) [див. 125–126; 180–190]. І справа не обмежується самодостатнім постановням методології як нової форми мислення і

діяльності (насамперед онтології останньої та діяльнісним підходом), а створюється складна і розгалужена дисциплінарна структура: 1) загальна теорія діяльності, 2) системно-структурна онтологія або теорія систем, 3) теорія мислення, 4) епістемологія, 5) семіотика, 6) теорія комунікації і мовно-мовленнєвої діяльності, 7) множинність окремих теорій діяльності: теорія науки, теорія проектування, теорія управління, теорія інженерії, педагогіка і психологія як самобутні сфери миследіяльності та ін., а також низка концепцій: 8) рефлексії як самостійного онтоінтелектуального процесу

і винятково важливого механізму розвитку діяльності, 9) розуміння як більш фундаментальна і загальна, порівняно із мисленням і рефлексією, інтелектуальна функція-процес, 10) організації та організаційно-технологічного відношення як способів рефлексивної асиміляції одних систем діяльності іншими і як форм розвитку рефлексивних знако-знаннєвих систем, 11) технології програмування мисленнєвої діяльності, 12) проблематизації і функції проблем у мисленні, 13) синтезу і конфігурування різнопредметних знань, 14) методологічного способу мислення і комунікації, 15) трипоясової динамічної структури мислєдіяльності як методологічної схеми ОДІ та ін. Крім того, із 1979 року розгортається завершальний етап становлення СМД-методології, що безпосередньо пов'язаний з епохою ОДІ спочатку як формою методологічного практикування за схемою МД, а згодом як методом розвитку колективної МД та особистості кожного учасника. Так, сам Георгій Петрович, – пише А. Піскопель, – “за період із 1979 по 1991 рік організував і провів більше 90 ігор (із кількістю учасників від десятка до кількох сотень осіб) у найрізноманітніших регіонах країни (тоді – СРСР). Причому предметно-тематичний зміст їх був неймовірно різноманітним: це педагогіка і психологія, наука і виробництво, право та екологія, економіка та управління, і т. д. і т. п... Кожна гра вимагала довготривалої (іноді багатомісячної) підготовки...” [180, с. XXXVII]. І це закономірно, адже кожна ОДІ передбачає наявність *комплексної проблемної ситуації* у певній сфері суспільної діяльності, комунікативно-діяльнєсну імітацію цієї сфери і даної проблемної ситуації у міжпрофесійному колективі, що безпосередньо пов'язані із розв'язком цієї проблеми, активну проблематизацію предметно-професійних способів і засобів МД, проєктивне програмування колективної МД, а також вимагає постійного здійснення проміжних та результативного актів рефлексування кожним учасником, котрий у такий спосіб розвиває “уміння аналізувати самого себе і свою мислєдіяльність, переносити тягар колективної роботи з інших на себе, й першочергово у плані самокритики, самовизначення у ситуації та постановки цілей і завдань розвитку” [126, с. 188]. Причому на підготовчому етапі створюються чотири оргдокументи – оргпроєкт гри, її програма, сценарій і план, котрі потім реалізуються практично – у роботі “мегамашини діяльності”, яка примушує усіх присутніх розвиватися. Але для цього учасники гри “мають

вийти із свого професіоналізму і повинні почати мислити методологічно із використанням винятково особливих засобів. Звідси головне завдання організатора полягає не в тому, щоб визначити, який продукт має бути отримано, а в тому, щоб співорганізувати діяльнєсну машину, котра буде розвиватися”, а відтак “розвиватимуться МД, засоби, люди, форма їхніх взаємостосунків, і в результаті цього розвитку в тому числі також буде отримана відповідь на проблемне завдання...” [Там само, с. 189].

У будь-якому разі в 1990 роках організаційна інтенція у життєдіяльності ММК починає домінувати, поступово лідер та учасники виходять “за рамки теоретичних розробок у сферу реальної соціальної взаємодії, у котрій методологи знаходять власний фокус організації та управління діяльністю професіоналів у різних галузях знання – фокус, споріднений адміністративно-управлінському” [8, с. 926]. Отож ОДІ – це втілення практичного настановлення на культивування і розповсюдження *методологічного способу мислення* та комунікації, а також рефлексивна орієнтація на організацію сумісної МД фахівців різного амплуа. Причому за великого розмаїття таких оргформ в ОДІ всі ігри, за Г.П. Щедровицьким охоплюють поєднання “трьох основних форм: 1) робочих занять у спеціалізованих (професійно-предметних, тематичних, експертних та ін.) групах; 2) загальних дискусій у рамках усього колективу; 3) рефлексивних занять – групових чи загальних, ретроспективних чи проспективних, дослідницьких, проєктних, методологічних, організаційних тощо... Один із основних процесів для всякої ОДІ, – констатує очевидне Георгій Петрович, – конфлікт між різними професійними та предметно-дисциплінарними позиціями, який імітується ігровими зіткненнями груп та окремих учасників. В ОДІ відбувається перехід цього конфлікту в суто змістовну і в цьому форматі значущу форму, усвідомлення конфліктної ситуації як проблемної та відображення проблемної ситуації у низці проблем, що відповідає планам і лініям аналізу їх розв'язання в ідеальній дійсності мислення” [126, с. 188, 190].

Для *метанарадигмальної карти методології*, котра найбільш прийнятна для пізнання соціогуманітарної сфери суспільства як найскладнішої реальності людського буття, важливо також те, що організованості дослідницької і проєктної роботи дають змогу асимілювати наукові предмети та описувати об'єкти не крізь формат якогось одного предмета, а

враховувати і розуміннево охоплювати відразу багато з них, рухаючись ніби над ними і по них та аналітично з'ясувати їх особливості й відмінності, виходячи подумки за їх межі. Сутнісно – це *організованості методологічного мислення і методологічної роботи*, котрі не потрібно ототожнювати ні із власне філософськими, ані зі спеціально-науковими формами організації мислення і діяльності [181, с. 35]. У зв'язку із цим Г.П. Щедровицький уперше (1981) дає розгорнуту вербальну характеристику *шести основних ознак методологічної роботи* [див. 180, с. 95–101; 181, с. 35–39], що у взаємодоповненні вказують не тільки на тенденцію до епістемологічного переходу від постмодернізму до пост-постмодернізму, а й на унікальність методологізму психологічного знання, який інтелектуально конструє *методологічне знання* із його палітрою специфічних ознак (нормативність, універсальність, композиційність, багатопредметність, рефлексивність, інструментальність). Саме це знання, окреслюючи горизонти його імовірнісної практичної реалізації, конструє не стільки об'єкт пізнання і соціальну реальність загалом, скільки повноцінну мислєдіяльність у контексті змін і трансформацій цієї реальності. Тому й “методологічна робота спрямована не на природу як таку, а на мислєдіяльність та її організованості, причому останні мають ніби подвійне існування: один раз як елементи і компоненти мислення та діяльності, а другий – як незалежні автономні утворення (здебільшого штучно-природничі), що розмножені в різних формах і пов'язані між собою процесами МД” [181, с. 38]. Для підтвердження цього нижче подаємо сутнісну характеристику ознак методологічної роботи за концепцією Г.П. Щедровицького, доповнену їх мислєсхемами та пояснювальними функціями (*табл. 1*).

Отже, вельми перспективною видається розробка епістемологічних засад методологізму як метапарадигми сучасного соціально-психологічного знання, що не лише ставить проблему добування методологічного знання, а й успішно розв'язує її, вказуючи на ознаки, параметри, умови та засоби функціонування і розвитку методологічного мислення і здійснення повноцінної методологічної роботи у творенні знань про знання. Примітно те, що унікальність одержаної у підсумку *парадигмально-дослідницької карти* ґрунтується на уреальненні у рамках СМД-методології і сфері рефлексивного методологування двох метатенденцій культурного поступу людства, що ос-

мислені методологами на рубежі ХХ–ХХІ століть: а) *методологізації* усіх сфер усупільненої діяльності, у тому числі й часопростору будь-якого за змістом і спрямуванням професійного повсякдення, що, з одного боку, будучи зорієнтованим на мислєдіяльність та її організованості (насамперед у формах як знань про об'єкт, так і знань про способи діяльності і мислення з ним), означає вироблення методологічного ставлення, виконання певної методологічної роботи, розвиткового перебігу методологічного мислення і творення власне методологічного знання за логікою рефлексії, коли більшість процесів і подієвих актів перетворення МД “розгортаються не у дійсності методології, а в дійсності метаметодології” (Г.П. Щедровицький [181, с. 39]); б) переведення інтелектуальних зусиль і парадигмальних інтенцій-акцентів мислителів від методології як царини філософування і теоретизування до *методологування*, котре сутнісно полягає в актуалізації “багатопредметної проблемно-модульної мислєдіяльності як метасистеми її індивідуальних і колективних форм та інваріантів уможливлення, що процесно спрямована на постановку і розв'язання суспільних проблем, рефлексивно охоплює всі типи мислення, розуміння і діяння, здійснює розвиткову проблематизацію ситуацій і забезпечує їх освоєння шляхом удосконалення засобів спільної діяльності”, а тому спричиняє примноження горизонтів методологічного ставлення людини до світу в актах поведінки, діяльності, спілкування, вчиняння, розширення значеннєво-сміслових меж свідомості, для чого й виробляє спеціальні засоби та інструменти (мислєсхеми, моделі, категорійні матриці, планкарти, оргпроекти, методологічні програми, оргдіяльнісні сценарії) [158, с. 123; 171, с. 86].

Одну з еволюційних гілок методологізму у нашому досвіді метаметодологічних пошукувань становить *вітакультурна метапарадигма* [див. 18–31], що потребує окремого епістемологічного обґрунтування та аналітичного висвітлення.

4. Типи дослідницьких методологій у сучасній соціальній психології

Після розгляду епістемологічної специфіки соціально-психологічного знання та обґрунтування його основних метапарадигм логічно зайняти іншу методологічну позицію, а саме *гносеологічну*, котра вимагає вивчення самого перебігу процесу пізнавальної творчості, а не

лише його специфічного продукту – наукового знання. Мовиться про методологічний аналіз дослідницької парадигматики у форматі дихотомії “суб’єкт – об’єкт” та з орієнтацією на дотримання основних умов зреалізування *процедури типологізації* як логіко-методологічної цілісності (відкриття мінімуму сутнісних ознак, їх мисленнева організація як цільного підґрунтя, розробка ідеальної моделі та обов’язкове задіяння до цієї роботи особистості дослідника) [див. дет. 158, с. 109–113; 171, с. 79–82].

Перш ніж перейти до висвітлення цього питання вкажемо на найперспективніші напрями та рівні організації наукової методології загалом. Так, скажімо, А.Р. Бохнер (1985) вводить уявлення про три рівні останньої у соціогуманітарних науках, що відповідає трьом цілям науки: а) встановлювати закони і закономірності й на цій основі передбачати явища і події та уможлиблювати їх підконтрольність, б) інтерпретувати одержані в дослідженнях результати, а відтак пояснювати функціонування, розвиток і самоорганізацію відповідних процесів і феноменів; в) критично оцінювати емпіричні уреальнення соціопсихічних явищ та прогнозувати і проектувати їх різноманітні зміни [206]. До таких рівнів названий дослідник відповідно відносить емпіризм, що характеризує природничо-науковий рівень методології, критицизм – соціально-науковий і герменевтику – гуманітарно-науковий. Однак він допускається принаймні трьох методологічних помилок: по-перше, у даному разі маємо не рівні наукової методології, а її *напрями*, котрі виокремлюються залежно від сегментів соціумного повсякдення – природа, суспільство, людина; по-друге, пропонуване розрізнення вказаних рівнів становить явну еkleктику способів наукового мислення, що до того ж неадекватно поіменовані, себто без урахування типів і дискурсів його культурно-історичної видової інваріантності (античний, природничо-науковий, соціальний, гуманітарний) [див. 131]; по-третє, кожний із напрямів характеризується як специфічними перевагами, так і недоліками, тому доречний на своєму місці; звідси очевидно, що значущість має й “об’єктивна” психологія із її детально розробленими процедурами спостереження та експериментом, точними науковими даними і фактами, і *герменевтично зорієнтована* – із її спроможністю наповнити конкретикою життя психологічні теорії і концепції шляхом задіяння інтерпретаційних процесів і процедур, наявних у внутрішньому світі реальної людини як суб’єкта, особистості

та індивідуальності, причому без крайнього суб’єктивізму, і *гуманістична психологія* із її екзистенційно-суб’єктивними презентаціями психодуховних феноменів (віри, свободи, творення, любові, відповідальності та ін.) і самоактуалізаційних резервів особистісного зростання та самотворення кожної людини як унікальної надцінності.

У зв’язку із вищевказаним здійснимо кілька методологічно виважених кроків до подальшого роз’яснення *багаторівневості парадигмальних дослідницьких карт* у соціальній психології.

Перший крок. Вкажемо на чотири типи науки й відповідно наукового мислення, що наявні в історії людства і, на переконання В.М. Розіна, мають як єдине “генетичне ядро” (пізнавальне ставлення людини до світу) і загальні характеристики, так і різні параметри функціонування, розвитку, самоорганізації, що пов’язані із відмінним використанням у мисленні і діяльності знань та варіативними моделями культурного розуміння самої науки [див. 130–131]. Причому традиційно розрізняють природничі, суспільні та гуманітарні науки, виходячи із специфіки предметів вивчення та методів дослідження. Натомість Е.Г. Юдін, використовуючи критерій граничної проблемності, розмежовує природничі та суспільні науки: для перших основними проблемами є дві: “Що є природа?” і “Що є життя?”, а для других – “Що є суспільство (або людина чи діяльність, чи культура, чи мова, чи дух і т. п.)” [192, с. 180–181]. Б.М. Кедров критеріально розводить суб’єктивний та об’єктивний моменти у змісті знань: якщо у природничій науці “суб’єктивний момент повинен бути зведений до нуля”, то в суспільно-гуманітарних він “органічно входить до їх змісту, тому що їх об’єктом є сама людина як соціальний суб’єкт, а відтак і людське суспільство загалом” [92, с. 46].

В.А. Роменець, характеризуючи основну суперечність у становленні всесвітньої психології ХХ століття, пише про зіткнення двох її спрямувань або ліній розвитку – *сцієнтизму* та *гуманізму*. “Перше спрямування вбачає гідність психологічного дослідження в його *суворій науковості* на зразок природничих наук – зі з’ясуванням чітких закономірностей, які виражають неухильну повторюваність психічних подій, коли за тих чи інших умов постає лише така, а не інша послідовність дій, станів тощо. Сцієнтистська психологія має твердий ґрунт емпіричного досвіду, переконує об’єк-

тивністю своїх даних і прямує до загального визнання своїх основних положень. Проте намагання уподібнити психологію природничим наукам, призводить до втрати надзвичайно цінного змісту життя людини – *принципу індивідуалізації*, неповторності його проявів. Постає напрям, протилежний сцієнтизму, який орієнтується саме на *неповторність* психічних феноменів та який не може бути суто науковим підходом... Адже саме неповторність існування постає джерелом людського руху до буття досконалого. У цьому полягає смисл людського існування, а отже й смисл *гуманістичної психології*. Цю останню Ділтей назвав описовою [47] – на відміну від пояснювальної, яка шукає закономірності, повторюваності наукового сенсу” [132, с. 25–26; 133, с. 824–825]. Проте, – продовжує логіку методологічних міркувань Володимир Андрійович, – гуманістична психологія, що постає як заперечення наукової, зокрема природничо-наукової, пропонує світові суб’єктивізм, тобто багато в чому випустила базові закономірності зі своєї уваги і не показала основного – *як саме постає унікальне*, заперечуючи загальне і всезагальне. Відтак природничо-наукова психологія і гуманістична виявились антитезами, де їх синтезом є **канонічна психологія**, що “звертає свій погляд на взірцеві психічні канони”, відшукує закономірності на рівні життєвого, буттєвого канону як еталону суджень “про багатоманітність психічних проявів із її завжди конкретно уособленим упредметненням – людським самопізнанням і переображенням”; причому важливо, що “поле психологічного дослідження з позиції канонічної психології охоплює індивідуальну, соціальну та історичну активність людини, де вона виявляє себе найповнішим чином. Ці три площини людського буття згортаються в єдиний феноменологічний канон. Це дає змогу логічно чітко й послідовно (і разом із тим розгорнуто) відібрати і викласти основні канони психічного буття людини й підключити до цієї справи аксіологічний момент” [110, с. 632–633; 123, с. 20–21].

Апеляція до методологічних витоків концепції канонічної психології В.А. Роменця в контексті висвітлення типів наукового мислення є цілком закономірною, адже вказує на постання нового напрямку здійснення теоретико-методологічної роботи у царині новітнього історико-психологічного дискурсу – *мета-теоретичного*. Мовиться про виняткову культурну вагомість “не лише створеної ним мета-теорії вчинку як системи систем, а й чи не

першочергово **шлях-метод**, котрим він рухається від теорії творчості та історії всесвітньої психології до психософії вчинку й теорії канонічної психології. Його самовіддана творчість траєкторією спіралі, де вчинок використовується і як категорія, і як “клітинка”, і як предмет, і як метод, і як інструмент теоретизування, уреальнюється як поступ-збагачення сфери психологічних знань з одночасним поверненням до проблем, що постали раніше, подальшим їх переосмисленням і відшуканням нових способів розв’язання...” [123, с. 110; 156, с. 8–9]. Так *метатеорія* історико-філософсько-психологічного змістовлення перетворюється на **метод учинкової діалектики**, якому “за миследіяльнісним потенціалом поки що немає рівних на соціо-гуманітарних просторах сучасної людської думки, а його автор стає ще й методологом геніальної величі, зважаючи на грандіозність того Дому, котрий він побудував... як храм софійності” [Там само]. Саме академік Роменець зумів обійняти своїм вогненным розумом неосяжний масив історико-психологічного матеріалу, напрацьованого достойниками людства, і профільтрувати його незбагненою силою рефлексивної свідомості з допомогою власноруч змайстрованого упродовж десятиліть найдосконалішого “інструменту” – **діалектичного вчинкового мислення**, а в підсумку залишив усе найцінніше у царині здобутків духовної культури, охопивши в лоні історико-психологічного дискурсу прояви первісної свідомості, фольклор, релігійні уявлення, живопис, музику скульптуру, архітектуру, художню літературу, філософію, науку, природознавство, політику, ідеологію, соціальні події, діяння історичних осіб, життєвий шлях мислителів, дух і характер кожної історичної епохи. У такий спосіб ним створений “все-ленський теоретичний світ” (П.А. М’ясоїд), в основі якого – *ідея вчинку* як непорушне, складно організоване, динамічне підґрунтя теоретизувань і водночас у центрі якого – *теорія вчинку* як “гімн життю, природі, вічності, людині та її психології, людській культурі”, як “...симфонія людського буття, автором якої є вчений, котрий уособлює собою творчу сутність людини в момент її екстатичного піднесення максимального напруження сил” [104, с. 486–489]. У результативному моменті земного фінішу самопізнання завдяки цьому методу творчий шлях В.А. Роменця змістовлений щедрим урожаєм канонів *зреалізованого учинкового принципу*, сягає ноуменальних

глибин *учинкового архетипу* як актуалізованого первообразу котрий “проникає у свідомість, наповнюється матеріалом осмисленого досвіду, доходить до універсальних начал людського духу” та “підносить зображуване ним зі світу однократного й минушого до царини вічного...” [3, с. 45, 43], а найголовніше – відкриває **психософію** як “дійсний вихід від знань до вчинку” у його ситуаційній, мотиваційній, діяльній і післядіяльній циклічній довершеності, що становить “достеменний предмет мудрості... – осмислення життєвого призначення людини й діяння у відповідності з ним” [133, с. 779], та створює новий синтетичний напрям розвитку соціогуманітарного знання – **канонічну психологію** як рефлексивний підсумок діалектичного зняття сцієнтизму та гуманізму в історії психології.

Отже, вищевказане дає підстави констатувати постання в історії людської культури *ще одного типу мислення* – **вчинково-діалектичного**, котрий не зводиться ні до природничо-наукового, ні до соціального, ані до гуманітарного, а є їх метатеоретичним підсумком, що головню спричинений *філософським рівнем учинкового методологування* В.А. Роменця, котрий, рефлексивно центруючись довкола розвиткового перебігу психологічного пізнання, накопичення психологічних знань, функціонування психологічного мислення і збагачення наукового світогляду, виявляє нові горизонти розв’язання одвічних проблем людського буття – душі і психіки, матеріального і духовного, самопізнання і самоздійснення людини, її вчинку і недіяння, відчаю і мудрості, життя і смерті та ін. А це вказує на наявність *самобутньої парадигмальної* карти онтопсихологічної дійсності людського повсякдення із її метатеоретичним рефлексивним мисленням, яке розгортається від вершин абстрагування-мислення до конкретно-ситуаційних глибин творення та зреалізовує поскладову динаміку вчинку (його ситуаційне, мотиваційне, дійове і післядійове визначення) у лоні руху-поступу самотворильної думки як єдності принципів, форм, методів і засобів *учинкового методологування* [див. 123, с. 7–14; 156], що, безсумнівно, потребує подальшого вивчення і методологічного обґрунтування.

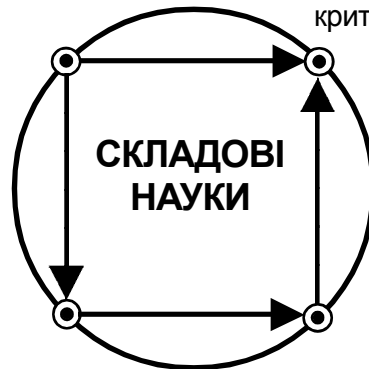
Другий крок. Обґрунтуємо онтофеноменологічну чотиривимірність або чотирискладовість сучасної науки (*рис. 8*), для того щоб методологічно визначити ще один важливий інваріантний набір її парадигмальних координат. Серед двох відомих планів вивчення

соціально-психологічної науки (професійні мислення і діяльність та соціальний інститут як тип організації співтовариства науковців) нас переважно цікавить перший. А це означає, що миследіяльність у цій сфері духовного виробництва головню спрямована на отримання специфічного продукту пізнавальної творчості – *наукового знання*, яке має відповідати критерію істинності, тобто характеризувати реальний стан справ у людському повсякденні, утверджувати те, що, хоча й неявно, все ж є насправді. Для цього наукова МД реалізується за певною логікою та структурною організацією, а відтак здійснюється за спеціальними правилами, нормами і законами стосовно побудови наукових суджень, у змістовлення принципів і понять, аргументації, верифікації та систематизації здобутих знань, що й гарантує їх істинність і долає нескінченне багатоманіття соціального буття людини. У зв’язку із цим ще І. Кант (1724–1804) писав, що суб’єкт у процесі пізнання формує об’єкт, перетворюючи його на предмет пізнання [31]. Натомість М.Г. Ярошевський (1915–2001), розвиваючи це твердження в іншому напрямку, підкреслює таке: оскільки об’єкт не залежить від рівня пізнавальної активності дослідника, себто від занурення в нього наукової думки, то він виявляється; тоді як предмет дослідження завжди формується у процесі наукового пізнання, а його зміст змінюється і збагачується залежно від ступеня дослідженості об’єкта [202].

Традиційно розрізняються два рівні чи дві форми існування науково-дослідницької діяльності – *теоретичний* та *емпіричний*. Перший охоплює ідеальні об’єкти, теоретичні знання і відповідні процедури (аналізування, ідеалізації, доказу, розв’язування пошукових задач, побудови теорії, систематизації знань тощо). Ідеальні об’єкти співвідносні не стосовно певної практики, а стосовно мисленнево сконструйованої, ідеальної дійсності, перш за все такої, яка створена законами природи, суспільства, людського життя; вони “існують у науці як смисли термінів її мови, де їх зв’язки і відношення утворюють безпосередній зміст наукових висловлювань” [146, с. 13]; нарешті інтелектуально організуються у форматі свідомості як теоретичні знання, що отримуються або у процесі перетворення одних ідеальних об’єктів в інші методом трансляції чи видозміни, або під час спеціальної теоретичної обробки емпіричних знань (так званий шлях знизу, від практики), або в актах інтерпретації певних

1 – теоретична: оперує ідеальними об'єктами і теоретичними знаннями та відповідними їм процедурами (ідеалізації, абстрагування, доказу, систематизації, створення концепції чи теорії тощо), що регулюються спеціальними правилами, нормами, канонами і відображають дійсність ідеально, передусім у вигляді законів і закономірностей, понять і категорій; теоретичні знання формуються або знизу, від практики як теоретична обробка емпіричних знань, або зверху, від наукових засад шляхом інтерпретації певних позапредметних знань; причому більшість теоретичних схем науки конструюються методом трансляції-перетворення абстрактних об'єктів

4 – культурно-світоглядна: головно зосереджується в *універсаліях* як засобах розуміння науковим співтовариством світу і місця кожного дослідника в ньому, мисленнєвого конструювання й осягнення сутностей, котрі чуттєво не сприймаються, а також постають як ефективні інструменти теоретичного синтезу явищ і процесів дійсності, що конституюють як індивідуальний світогляд, так і світобачення громади, соціуму, цивілізації; причому вони ефективно функціонують у сфері висококультурної, духовно-теоретичної діяльності, відіграють роль метаісторичних глибинних структур людського буття; повновагома соціально-психологічна теорія з часом, освоюючи низку нових світоглядних універсалій, збагачує соціальний світ культури, який є органічною цілісністю, живою єдністю споконвічного і вічного, творення й відтворення, невмирущих цінностей, що й зосереджені в універсаліях; тому останні функціонують не тільки у царинах науки і культури, а й у різних сегментах духовного практикування взагалі – у філософії, моралі, релігії, мистецтві, нарешті в актах критичної або творчої рефлексії повсякдення

2 – емпірична: в її основі знаходяться реальні об'єкти практики, що утримують її особливості і структури та організуються у пізнавальній діяльності як емпіричні знання; і хоч емпіричні об'єкти зіставляються з реальними предметами досвіду, все ж не тотожні їм, а сутнісно є абстракціями, які існують лишень в ідеальному плані як значення знаків і смисли інформаційних блоків емпіричної мови науки; причому емпіричні знання отримують або під час різних дій із реальними об'єктами шляхом вимірювання, моделювання, схематизації, або теоретичним шляхом, але тільки у їх співвіднесенні з емпіричними об'єктами

3 – засадова: містить сукупність правил, норм і законів, що визначає критерії точності наукових процедур, наукові предмети та об'єкти вивчення, окремі наукові об'єкти і локалізовані картини світу; відтак це не просто множина об'єктів, знань і процедур (як теоретичних, так і емпіричних), а довершена множинність, тобто така, що чітко впорядкована й організована відповідно до канонів здійснення повноцінної наукової діяльності та ефективного мислення; при цьому наукова онтологія забезпечує теоретичні процедури побудови ідеальних об'єктів, а також зв'язки теоретичної складової з емпіричною; водночас картина світу, яка об'єднує онтології декількох предметів, постаючи метаонтологією, у такий спосіб довершує смисловий горизонт свідомості

Рис. 8.

Складові або виміри сучасної науки, у тому числі й психологічної

надпредметних чи міждисциплінарних знань (шлях зверху, переважно від засновків науки).

Наукова онтологія як уреальнення того, що є насправді у проблемно-пошуковій МД науковця – це завжди конкретно-ситуаційне умож-

ливлення теоретичних процедур побудови ідеальних об'єктів із низкою їх емпіричних упредметнень, що дає змогу формувати певну картину світу з цілісним смисловим горизонтом наукової свідомості. Причому сукупність пра-

вил, законів і канонів, еталонного здійснення цих процедур й утворює третій вимір наукової МД – *засад-засновків* науки, що обґрунтовують критерії чіткості наукових процедур, задають наукові предмети та об'єкти вивчення, формулюють окремі наукові (теоретичні) онтології, "...визначають стратегії наукового пошуку та опосередковують задіяння його результатів у культуру відповідної історичної епохи" [144].

Емпіричний вимір наукової МД закономірно вміщує емпіричні об'єкти і такого самого різновиду знання, які, хоч і зіставляються із реальними предметами досвіду, все ж не тотожні їм. І це зрозуміло чому, адже об'єкт пізнання здебільшого визначений лишень стосовно деякої системи людського практикування, а вченому "предмет дослідження завжди даний не у формі споглядання, а у формі практики... Тому в усіх вимірах наукового знання має місце схематизоване та ідеалізоване зображення істотних ознак практики, котрі водночас є зображенням досліджуваної дійсності" [146, с. 88]. У будь-якому разі емпіричні об'єкти – це сутнісно також (поруч із теоретичними) абстракції, що "існують тільки в ідеальній площині як смисл знаків емпіричної мови" (В.С. Стюпін [Там само, с. 80]). Самі емпіричні знання отримують або шляхом різноманітних дій з реальними об'єктами, себто у процесах моделювання, схематизації, проектування, вимірювання тощо, або шляхом теоретизування, спрямованого на емпіричне приземлення пошуків.

Крім названих трьох складових науки, на що вказує, скажімо, В.М. Розін [131, с. 21–24], на наш погляд, наявний її четвертий вимір або формат вершинного розвиткового функціонування – *культурно-світоглядний*. Його суть зводиться не просто до наявності професійної науково-дослідницької діяльності (асиміляції до її змісту нових емпіричних об'єктів і знань, уточнення та видозміна норм і законів її уможливлення, отримання нових теоретичних знань), і навіть не до розвитку трискладової структурної організованості сфери науки в оновленні або кардинальній зміні об'єкт-предметної дисциплінарної визначеності. Мовиться про інтеграцію-зняття трьох базових рівнів існування науки (теоретичний, емпіричний, засадовий) як такої метасистеми, що органічно долучена до соціумної (переважно етнонаціональної) і глобальної (загальнолюдської) культури, причому не лише визнана як певна цілісність значущих наукових знань, а й прийнята нею у своє символіко-значеннєве

лоно як новопосталі *світоглядні універсалії* або категорії культури, котрі: а) у взаємодоповненні та єдності задають цілісний узагальнений образ людського світу, б) зосереджують і рубрикують історично накопичений соціальний досвід, будучи водночас глибинними програмами повсякденного життя, в) визначають те, як людина певної окультуреної ментальності оцінює, осмислює і переживає навколишній світ, г) зводять до онтофеноменологічної цілісності всі явища дійсності, які потрапляють до персонального досвіду особи, д) структурують та смислово збагачують людську свідомість, що спричинює утворення й розвиток сучасної категорійної моделі світу [142, с. 65–67].

Третій крок. Розглянемо ще одну важливу для теоретичної рефлексії метапарадигмальних перспектив проведення соціально-психологічних досліджень проблему, а саме наявну суперечність між визначенням ученими різних країн напрямів та рівнів здійснення власне наукової методології. Річ у тім, що закордонні науковці, зокрема А.Р. Бохнер, обмірковуючи метапарадигмальне багатоманіття, як уже зазначалося, обстоюють уявлення про три рівні названої методології, що характерні для соціогуманітарних наук, критеріально співвідносячи їх із трьома цілями науки – із передбаченням, інтерпретацією і критичністю в оцінюванні соціальних змін [206]. Проте не лише назви цих методологій є вкрай невдалими (відповідно "емпіризм", "герменевтика", "критицизм"), а й набір параметричних ознак (що поіменовані як "перспектива") видаються неповними. До того ж, і це головне, в даному разі помилково мовиться про рівні методології. Насправді обговорюються три головних напрями її здійснення у сфері соціогуманітарних наук. Якщо вже говорити про *рівні наукової методології*, то тут існує принаймні два критеріально аргументованих підходи: або залежно від рівнів організації методологічного знання, або залежно від рівнів методологування у професійному зреалізуванні науково-дослідної діяльності. І хоч ці підходи потребують окремого детального розгляду, наразі зауважимо таке.

Загалом парадигми у царині соціальної психології і сфері наукової психології в цілому справді слушно класифікувати за головною критеріальною ознакою – рівнями організації методологічного знання, а саме чітко розмежовуючи філософську, загальнонаукову, конкретно-наукову (спеціальну) і конкретно-тематичну (спеціалізовану) методології [див.

дет.158, с. 59–74, 121–123]. Тоді до *класу філософських парадигм* слушно віднести онтологічну, феноменологічну, гносеологічну, екзистенційну, аксіологічну, герменевтичну, синергетичну та ін.; до *класу загальнонаукових* – позитивістську, епістемологічну, раціоналістичну, гуманістичну, соціокультурну, вітацентричну, критично-рефлексивну, системно-мислєдіяльнісну, раціогуманістичну, вітакультурну та ін.; до *класу загальнопсихологічних* – психодинамічну, бігевіористську, гештальт-психологічну, когнітивістську, інтераціоналістську, соціопсихологічну, психофеноменологічну, психоконструктивістську, гендерну, діяльнісну, суб'єктну, інтегративно-особистісну і т. ін.; до *класу власне соціально-психологічних* – усі вищевказані парадигмальні інваріанти фахового здійснення науково-дослідницької діяльності, але в обмеженому формозмістовому і процедурно-засобовому переломленні через предметне поле сучасної соціальної психології. Іншими словами, мовиться як про *парадигмальне позиціонування* (тобто про механізм логіко-значеннєво-сміслового інтегрування, що виявляє чітку фіксацію позицій, котрих дотримується дослідник), так і про *міжпарадигмальну комунікацію* як процес взаємообміну науковими досягненнями, що спрямований на розширення і збагачення наявних уявлень та освоєння нових ідей і спеціальних дослідницьких методологій [див. 201].

Іншою, не менш важливою підставою аргументованого виокремлення рівнів здійснення наукової методології є запропонована нами у 2005 році *шестирівнева модель методологування* як професійної діяльності специфічного, надскладного типу когнітивно-мисленнєвого зреалізування людини в метасистемі суспільного виробництва (наука, економіка, культура, право, освіта, дозвілля тощо, *рис. 9*) [158, с. 49–51; 167, с. 6–8]. Так, базовий рівень (точніше – мікрорівень) становить *методологічний аналіз*, проведення якого чомусь часто вважається чи не вершиною визначення методологічних основ не лише соціально-психологічного дослідження, а й тих розвідок, що проводяться у царині природничих і технічних наук. Проте модель указує на протилежне: цей стартовий рівень є всього-на-всього початком здійснення робіт якісно вищого методологічного гатунку – рефлексії (мезорівень), розуміння (екзорівень), мислення (макрорівень), власне методологічної роботи (мегарівень) і насамкінець повноцінної методологічної діяльності (метарівень).

Оскільки запропонована нами модель рівнів професійного методологування, як і вітакультурна метапарадигма в цілому, не тільки істотно розширюють формозмістові обрії постнекласичного стилю теоретизування у сфері соціогуманітарних наук, а й реально утверджують настановлення і принципи постмодерного стилю філософування (невизначеність, децентрація, фрагментарність, мінливість, контекстуальність тощо), то логічно припустити, що кожному із вищеназваних рівнів буде притаманна *специфічна методологічна невизначеність*. Іншими словами, вона характеризуватиметься *поліваріантністю* свого так чи інакше не чіткого упредметнення й залежатиме, з одного боку, від критеріального набору вимог, котрі зростають від мікрорівня (аналізу) до метарівня (методологічної діяльності), з іншого – від “чистоти” методологічного мислення на кожному із шаблів методологування, котра, навпаки, вбуває від найвищого рівня до найнижчого. В останньому разі це означає, що на метарівні така невизначеність є абсолютною, тобто сутнісно втілює *чисте мислення* як ідеал, далі вона закономірно зменшується, послаблюючи з кожним модельним “кроком вниз” рефлексивно-мисленнєве напруження, аж до найнижчого, базового чи вихідного рівня – методологічного аналізу. Це, зокрема, підтверджує те, що саме *аналізування* як логіко-методологічна процедура відіграє роль “засадничої умови налагодження власне методологічного відношення людини до дійсності..., висвітлює моделі та інваріанти поєднання знань і діяльності, з'ясовує будову, організацію, способи отримання та обґрунтування перших, передумови і чинники утвердження другої, водночас типологізуючи і систематизуючи сферу людського діяння-творення. Нарешті цей аналіз перетворює всі ці та інші організованості у засоби усвідомленого вибору, наукового пошуку, проектування, конструювання, ситуативного виживання та буденного практикування” [158, с. 62, 65].

У будь-якому разі, зважаючи на імовірність шестирівневого оргдіяльнісного уможливлення парадигмальних досліджень, у системі професійного методологування як унікальному – мислєдіяльному, проблемно-модульному, розвитково-функціональному, саморефлексивному тощо – постмодерному дискурсі *методологічна невизначеність постає у шести онтологічних вимірах*: спочатку як не зовсім ясний за ґрунтовністю аналіз, згодом як не чітко організоване рефлексивно-мислен-

неве зосередження зусиль науковця, потім як не з'ясоване передбачення і відтворення думки опонентів, далі як невіднайдений спосіб, засіб чи інструмент ефективної мисленнєвої дії, ще далі як не встановлений вітакультурний формат здійснюваної методологічної роботи й, насамкінець, як незвіданий шлях індивідуального чи групового досягнення повноцінної професійної методологічної діяльності, що залишається для людства поки що невідомим, прихованим, закритим, хоча й мисленнєво прогнозованим щодо стратегій пізнання і психодуховного наповнення соціально-психологічної реальності.

Загалом характерними особливостями пропонуваної (**рис. 9**) моделі є: 1) метаметодологічний план мисленнєвого осягнення сутності методологічних конструктів (передусім категорій) у їхніх зв'язках і взаємозалежностях; 2) логіка розгортання методологічного професіоналізму (як генеральна, так і ситуативна), що організується як нарощування засобів, процедур, технік і мислесхем від першого рівня до шостого, а відтак символізує ускладнення та розширення актуального простору методологування; 3) відносна автономність рівнів методологічної діяльності, що зумовлена таким фактом: за кожним із них об'єктивується своя специфічна дійсність, де перші три відображаються між собою та специфічно поєднуються на трьох наступних з допомогою механізмів переоформлення та інтегрування, а в системній сукупності інтенційно спрямовані до межі абсолютної методологічної досконалості – чистого мислення, котра у просторі пізнавальної творчості тотожна теоретичному мисленню; 4) змістове підтвердження кожного рівня специфічним критерієм як мірилом достовірності здійснюваних методологічних дій-інтенцій, їх відповідності об'єктивній логіці розгортання-постання дійсності; 5) деталізоване зреалізування ідей і принципів відомої схеми колективної мислєдіяльності Г.П. Щедровицького [див. **180, с. 286–293**] як базового засобу вітапрактичного здійснення методологічної роботи на трьох взаємозалежних поясах, а саме соціально організованого колективного мислєдіяння, думки-комунікації, котра виявляється й закріплюється у словесних текстах, і чистого мислення, яке розгортається в невербальних схемах, формулах, графіках, таблицях, картах, діаграмах і т. ін. [див. дет. **158, с. 50–58**].

Насамперед визначимося із набором та назвою напрямів наукової методології, що із

філософських позицій задають основну парадигматику соціальної психології. Для цього звернемося до *методу категоріальної типології*, що свого часу (1984 рік), як певний логіко-методологічний взірець, застосований Ф.Ю. Василюком для психологічно деталізованого опису кількох оригінальних типологій: а) режимів функціонування свідомості, б) “станів” поведінки, в) критичних ситуацій, г) життєвих світів [16]. Пізніше нами (2000), в контексті обґрунтування психологічної *концепції особистісної адаптованості*, цей метод з успіхом застосований для створення типології засадових вітакультурних психоформ (поведінка, діяльність, спілкування, вчинок-подія) у двох системах координат: “адаптація – творчість” і “зовнішнє – внутрішнє”, що уможливило максимально високий ступінь теоретичного узагальнення та висвітлення більш загальних закономірностей психокультурного розвитку людини [165а, с. 53–58]. У нашому теперішньому метаупредметненні очевидно, що основних напрямів наукових методологій буде не три, а чотири, і типологізація їх має здійснюватися за двома критеріальними ознаками: способом пояснення соціально-психологічної феноменології (“об’єктивний” або “суб’єктивний”) і способом витлумачення отриманого наукового матеріалу (“безпосередній” або “опосередкований”). Таким чином отримуємо природничо-науковий, аналітичний, соціальний та гуманітарний напрями взаємозалежного як постановня загальної методології пізнання, так і здійснення філософськи зорієнтованого методологування у сфері психології (**рис. 10**). Тоді, як і в попередніх двох випадках вживання вказаного методу, типи-напрями – це “немов живі взірці, які, вирізняючись очевидно феноменальною реальністю, через свою категоріальну визначеність можуть ефективно використовуватися у пізнавальній функції” (Ф.Ю. Василюк [цит. за **165а, с. 56**]). Примітно й те, що адаптованими до нинішньої культурної традиції є назви засадових напрямів філософсько-методологічної діяльності, а між природничо-науковим і соціальним та гуманітарним слушно з’являється *аналітичний*, котрий має вагомий досвід зреалізування і як окремий стиль філософського мислення, що вимагає чіткості і точності використання термінології поряд із обачливим ставленням до широких філософських узагальнень і спекулятивних суджень [34; 49; 79; 95; 153; 158, с. 59–74; 190; 193; 204], і як стиль суто наукового мислення, що характерний для різних

Рис. 9.

Модель методологування як метасистема професійної діяльності (за авторською концепцією [152; 167])

типів раціональності і сутнісно полягає у мисленнєвому розчленуванні цілого (проблеми, мети, об'єкта, предмета, технології, процедури тощо дослідження) на окремі частини – сегменти, виміри, складові, компоненти, параметри, елементи, ознаки і т. ін. [16; 70; 102; 103; 122; 127; 201]. Розгорнута характеристика пропонованої *типології напрямів наукової методології* за восьми найвагомими параметрами умістовлення подана у **табл. 2**, що вказує на низку її переваг:

1. Виокремлені напрями не тільки ґрунтуються на вказаних в історії людства типах наукового мислення – природничо-науковий, соціальний, гуманітарний (здавалося б, осторонь перебуває аналітичний напрям, проте стосовно нього очевидно, що він є еволюційним продовженням за сутнісно інших соціокультурних умов античного), а й базується на чотирьох межових онтофеноменологічних організованостях свідомого людського буття, що первинно поіменовані як “природа”, “мислення”, “суспільство”, “людина” та є найвизначнішими світоглядними універсальними або категоріями сучасної культури у форматі філософськи визначеної дуальності “Людина – Світ”.

2. Крім ґносеологічного суб'єкт-об'єктного картографування методологічних інваріантів

науково-дослідницької діяльності, передусім за параметрами “цілі” (передбачення і контроль, термінологічна чіткість і точність, критичність і соціальна змінність, інтерпретація і розуміння), “погляд на феномени” (відповідно через факти, мову, цінності, смисли), “позиція дослідника” (“незалежний”, “історично залежний”, “відносно незалежний”, “теоретик і практик в одній особі”), також наявний суто епістемологічних горизонт найтиповіших об'єкт-знанневих уможливлень, що рубрикують як якісне наповнення отриманих знань (котре характеризується як “об'єктивне”, “точне”, “неточне”, “неповне”), так і спосіб його добування (передусім мовиться про наступність шляхів – “дзеркального об'єктивування”, “мисленнєвого дроблення”, “критичного оцінювання”, “спрямованого настановлення”).

3. У взаємодоповненні названі напрями методологій характеризують повну палітру як способів добування соціокультурних знань (об'єктивування, розкладання, рефлексування, настановлення), так і способів пояснення та розуміння психосоціальної феноменології (каузальний, дедуктивний, діалектичний, конвенційний). Вочевидь кожен із них доречний на своєму місці, має як переваги, так і недоліки. Скажімо, немає підстав повністю

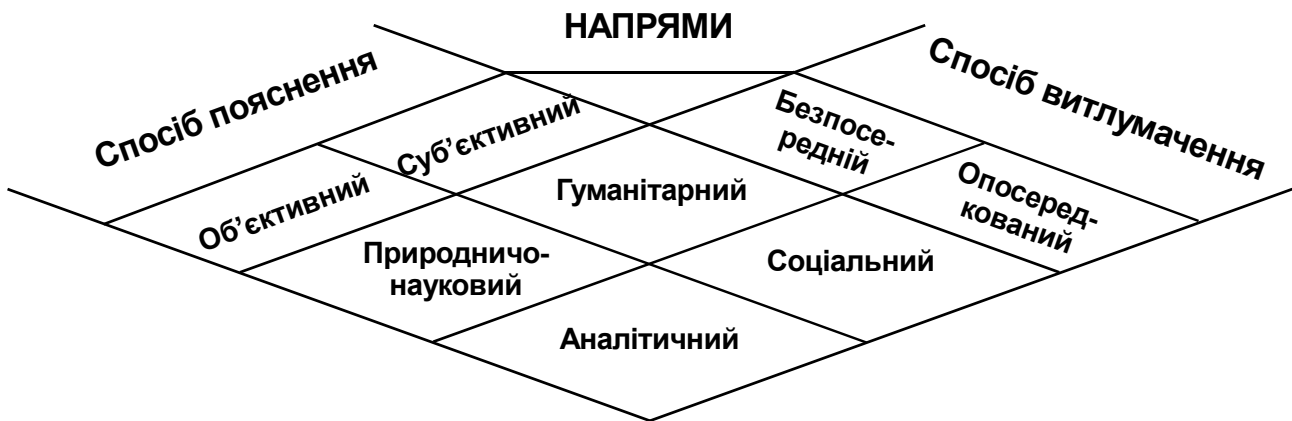

Рис. 10.

Категорійне обґрунтування типології основних напрямів наукової методології у філософії та соціогуманітарних науках

відмовитися від досягнень “об’єктивної” психології із її скрупульозно розробленою процедурою експерименту і спостереження, як і не можна надавати беззастережну перевагу герменевтиці як найяскравішому гуманітарному напрямку методологування, адже вона, наповнюючи життям психологічні схеми і моделі інтерпретаційним змістом, усе ж не є універсальним засобом пізнання психодуховних феноменів людського повсякдення, передусім тому що характеризується певною суб’єктивністю їх розуміння і витлумачення. Тому причинне пояснення надає досліднику більшу можливість оперувати теоретичними конструктами, виокремлювати каузальні зв’язки, перевіряти причинні гіпотези, адекватно описувати пізнавальний об’єкт. Натомість дедуктивне вивчення привносить чіткість і точність у використання термінології і наукової мови в цілому, котрі стають не лише важливим засобом дедуктивного розкладання-дослідження цілісного об’єкта на частини й елементи, а й конституують окремі об’єктні змістовлення мисленнєвого опрацювання, що характеризуються вишуканим стилем філософування і теоретизування. Водночас діалектичний спосіб пояснення у рамках соціального напрямку методологічної діяльності виходить із допущення, що об’єкти вивчення задані соціально, а дослідник не вважає себе незалежним від них, як за каузального підходу, а розглядає наукову творчість як опосередковану власною особистістю та особою обстежуваного, не надаючи переваги жодній із них; відтак назване пояснення комбінує аспекти причинності та умовності. Й нарешті конвенційне пояснення також утврджує незалежність науковця від об’єкта пізнання, хоча й обстоюється наста-

новлення, що світ – це головно соціальний продукт, а людина в ньому постає у ролі його творця чи вихідної точки світогляду. Тому пояснення полягає в демонстрації того, як обстежувані пристосовують свою поведінку до відповідних умов (норм, правил, алгоритмів, інструкцій). Як результат, уже немає потреби в доведенні причинності чи в підтвердженні узагальненості, достатньо підвести спостережувані феномени під одну із відомих пояснювальних чи поведінкових схем, які можуть бути перевірені: а) *модельно*, тобто шляхом зіставлення поведінки, котра з них впливає, із реальною поведінкою людей; б) *практично* – перевіркою того, чи справді за ними може діяти спеціально навчена стороння особа; в) *експертно*, себто прямим опитуванням обстежуваних, чи мають місце виокремлені правила і схеми; г) *методологічно* – шляхом інтелектуально-рефлексивного опрацювання всіх можливих способів діяння і вчинення за цими схемами як путівниками мислєдіяльності. Отож, каузальний підхід сфокусований на енергетиці об’єктивності у розумінні людського ковітального буття, дедуктивний – двосмисленості та історичності мови як засобу розрізняльського пізнання та об’єкта вивчення, діалектичний – зумовленості діяльної суб’єктності та міжсуб’єктності процесів конструювання соціального довкілля, конвенційний – самовідображеної суб’єктивності, котра постає у дихотомічних психоформах пізнання і самопізнання, означення і самовизначення, змістовлення і самовдосконалення, творчості і самотворення.

4. На тлі спектру взаємозалежних функцій парадигмальних досліджень і вчинкового методологування вагомим параметром є *позиція*

Таблиця 2

Напрями наукової методології у соціальній психології та їх сутнісна характеристика (початок)

Параметри змістовлення	Природничо-науковий: природа, у тому числі й людина	Аналітичний: мислення та його певний філософський і суто теоретичний стиль	Соціальний: суспільство та його організованості (інститути, організації, групи тощо)	Гуманітарний: людина у системі міжособистісних (соціальних) зв'язків і залежностей
1. Мета і похідні цілі	Об'єктивне, істинне знання, що уможлиблює передбачення і контроль процесів, явищ, подій	Чіткість і точність використання термінології (насамперед категорій) в контексті аналітичного («розкладального») стилю філософського і наукового мислення	Достовірне, хоча й неточне, знання; критичність в оцінюванні ситуацій і подій та конструюванні соціальних змін	Якомога більш вичерпне, проте завжди неповторне знання про людину та соціальну дійсність, їх інтерпретація і розуміння
2. Погляд на феномени	Цікавлять наукові, у тому числі й емпіричні, факти як складові фундаментального знання, що відображає об'єктивні властивості речей і процесів, на основі яких формують закони і закономірності, створюють концепції і теорії	Досліджує мову як важливий засіб пізнавальної творчості і водночас як самостійний об'єкт вивчення; рефлексує мову як «картину», що відображає атомарні факти (К. Рассел), як Дім людського буття (М. Гайдеггер) та ін.	Встановлює історично спричинені цінності як важливість, значущість у повсякденному суспільному житті певних ідей та ідеалів, ставлень та оцінок, уявлень і переконань, ціннісних орієнтацій і канонів, вірувань і святостей тощо	Вивчає смисли (головно контекстуальні), котрі, з одного боку, прояснюють внутрішній зміст, суть чого-небудь на рівні значення, з іншого – формують уявлення та поняття про об'єкт чи предмет дослідження, уможливають його розуміння
3. Функції методологування	Підведення під закон чи закономірність як необхідне, суттєве, стає співвідношення, що повторюється між окремими явищами чи подіями	Аналізування, розчленування будь-чого (речі, явища, організму, соціосистеми) на частини й елементи й у такий спосіб з'ясування його (їх) природи, першооснови, сутності (-ей)	Просвітлення шляху-способу мислєдїяльності та емансипація як звільнення від якої-небудь залежності, скасування обмежень пізнання та досягнення рівності у суспільстві	Поміщення в пояснювальні рамки об'єкта чи предмета висвітлення, коли є змога витлумачити чи розкрити його самодостатній зміст у певному ракурсі, аспекті, контексті
4. Спосіб добування знання	Шляхом дзеркального об'єктивування того, що є повторюваним, незмінним, закономірним	Шляхом дроблення, розкладання, руйнування – філософського, методологічного, теоретичного, емпіричного	З допомогою рефлексії, головно шляхом критичного оцінювання здобутого про соціальні зміни, ціннісні трансформації	Шляхом спрямованих настановлень, переконань, змістовних бесід та розмов про смислову енергетику повсякдення і сенс життя
5. Спосіб пояснення	<i>Каузальний</i> , тобто шляхом відшукання причинно-наслідкових, одноманітно повторюваних, загальних зв'язків і відношень	<i>Дедуктивний</i> , себто завдяки ідеалізації процедури розкладання певної об'єктупредметної ділянки пізнання дійсності на елементи з допомогою мовних і мовленнєвих засобів як інструментів філософської, методологічної чи суто теоретичної свідомості	<i>Діалектичний</i> , тобто через виявлення взаємозалежної динаміки розвитку протилежностей, через боротьбу і взаємодоповнення суперечностей	<i>Конвенційний</i> , себто завдяки домовленості, узгодженості поглядів і позицій у науковому баченні досліджуваної дійсності чи реальності

Таблиця 2

Напрями наукової методології у соціальній психології та їх сутнісна характеристика (закінчення)

Параметри у змістов- лення	Природничо- науковий: природа, у тому числі й людина	Аналітичний: мислення та його пев- ний філософський і суто теоретичний стиль	Соціальний: суспільство та його організованості (інститути, органі- зації, групи тощо)	Гуманітарний: людина у системі міжособистісних (соціальних) зв'язків і залежностей
6. Основні методи дослід- ження	Експеримент і наукове спостереження, що підтверджують або спростовують наявність ідеального об'єкта теоретизації	Філософського, мето- дологічного, теоре- тичного, соціально- психологічного і будь- якого іншого аналізу, що характеризується рефлексивністю логіко-методологічної процедури розчле- нування цілого на частини	Мислекомунікації (діалог, суперечка, дискусія, диспут, полілог, опонування), що дає змогу з'ясувати історично зумовлену сутність отриманих знань	Експертиза як високофахове оцінювання реального стану справ і здобутків на шляху до якомога повнішого знання
7. Позиція дослідника	Він є незалежним спостерігачем феноменів, які ним та іншими науковцями вивчаються й інтерпретуються	Він, вивчаючи свідомо об'єкт-упредмет- нену дійсність, є за- лежним від нездолан- ної двосмисленості та історичності мови («мовних ігор», «схем», «парадигм»), що задають множинні стандарти інтер- претації	Він, хоча і є відносно незалежним стосовно об'єкта вивчення, все ж світ для нього та інших – це соці- альний продукт, у якому людина постає як його творець або як вихідна точка утвердження певного світогляду	Він – об'єкт вивчення і водночас суб'єкт самопізнання, адже вивчає той (психоду- ховний) матеріал, котрого сам є носієм; інакше кажучи, він – «теоретик і практик в одній особі» (П.А. М'ясоїд), який своєю миследіяльністю не лише пізнає себе, а й збагачує скарбницю знань про внутрішній світ людини
8. Засад- нича про- цедура, котра під- тверджує істинність здобутих знань	<i>Фальсифікація</i> (К. По- ппер): виявлення недосконалості теорії, викривленого чи неправдивого вит- лумачення нею фактів (речей, явищ, подій)	<i>Аналізування</i> (розкла- дання, розмежування, «атомування» і т. п.) як особлива рефлексивно-мисленнєва робота з об'єктами для з'ясування їх структури, складу, поелементної організації	<i>Вільний консенсус</i> (Ю. Хабермас): відсутність у сторін, що домовляються про спільні наукові дефініції чи ведуть міжпарадигмальний діалог, заперечень проти пропозицій, висунутих під час обговорення проблемної теми	<i>Експертне підтвердження</i> науковцями найвищого рівня професійності авторитету, визнання (П. Рікер)

дослідника та набір методично-процедурних засобів, із допомогою яких він уможливило одну з чотирьох метапарадигмальних карт дослідження соціально-психологічної дійсності суспільного повсякдення. Так, тенденція у розвитку напрямів наукової методології полягає в поетапному переході від жорсткої позиції вченого бути незалежним від спостережуваних феноменів та його намаганням до максимального дистанціювання від соціальних

подій і психологічних факторів (природничо-науковий напрям) спочатку до нездоланної двосмисленості та історичності мовних інваріантів здійснення дослідницької діяльності (мовні ігри, мислесхеми, аналітичні парадигми – аналітичний напрям), далі до його відносної незалежності стосовно об'єкта вивчення (соціальний напрям) і, нарешті, до своєрідного кульмінаційного моменту, коли він є суб'єктом та об'єктом прискіпливого вивчення, науков-

цем і методологом, теоретиком і практиком, мислителем і майстром-технологом в одній особі, котра стала і йде дорогою пізнання того психосоціального та вітадуховного матеріалу, котрого ця непересічна особа є не лише носієм, а й ініціатором, конструктором, творцем. Саме таке позиціонування якнайповніше характеризує центральну ланку будь-якої метапарадигмальної карти як методологічно вивіреного путівника до все більш ємного та досконалого соціально-психологічного знання.

5. Проте головною перевагою пропонованої типології методологій є, як не тавтологічно це звучить, її різнобічне методологічне опрацювання, яке конкретизується у взаємодоповненні половини (чотирьох із восьми) параметрів умістовлення, безперечно, засадових для визначення номенклатури повноцінних пізнавальних метапарадигм, напрямів проведення програмних соціально-психологічних пошукувань. Перш за все це стосується способів добування знань і способів пояснення суспільних та персоніфікованих феноменів, а далі – основних методів дослідження і визначальної процедури, зреалізування якої підтверджує істинність відкритого знання. В усіх чотирьох випадках наявні різнорівневі схеми-моделі, котрі стають предметом методологічних аналізу та розуміння, тобто в термінології Г.П. Щедровицького є *метаметодологічними*, тому що розвитково вибудовуються за логікою рефлексії, базуються на знаннях про знання, про інваріанти проблемної мислєдіяльності та досконалого методологування. У підсумку пропоновані типи вищеназваних напрямів розгортаються вже не у форматі методології, а в дійсності метаметодології, що й спричиняє своєрідну картографію відповідного четвертинного набору метапарадигмальних досліджень у їх гносеологічному осмисленні.

Четвертий крок. Спираючись на еволюцію соціально-психологічного пізнання і на логіку її методологічної рефлексії, здійснимо *типологізацію* парадигмально-дослідницьких методологій, що актуально і тенденційно наявні в сучасній соціальній психології. При цьому будемо виходити з того, що “типологічний підхід є більш евристичним порівняно з *класифікацією* як окремим логіко-методологічним способом організації наукового знання. Так, класифікація, базуючись на логічній процедурі жорсткого аналітичного розподілу певного упредметненого різноманіття тільки за однією ознакою, що отримала родовий статус, характеризується екстенсив-

ністю, фактичністю і чітко спричинена готовим знанням. Навпаки, *типологізація* як центральна логіко-методологічна процедура пошукування-з’ясування у системі усвідомленого здійснення типологічного підходу передбачає: а) відкриття того мінімуму сутнісних ознак, без яких аналізоване складне явище не спроможне існувати, розвиватися, різноаспектно вдосконалюватися; б) організацію цих ознак у вигляді “цілісного підґрунтя”, або “точки відліку” для уможливлення типологізаційної роботи; в) далі розробку такої *ідеалізованої моделі*, котра виконує роль універсального засобу-знаряддя в усіх типологічних процедурах і різноманітних напрямках пізнання; г) обов’язкове задіяння особистості дослідника як суб’єкта пізнання і вчинення в цілісну картину досліджуваної дійсності” [158, с. 108–109, 110–111, 129–133].

У цьому зв’язку перш за все вкажемо на специфіку будь-якого повноцінного соціально-психологічного дослідження, котру слушно звести до чотирьох моментів: 1) предметна сфера соціальної психології центрується на вивченні соціальних відношень і взаємодій людей як суб’єктів повсякденного життєздійснення, особистостей певного діяльного і вчинкового уможливлення (головно через справу життя) та індивідуальностей непересічного психодуховного самозреалізування, що феноменологічно характеризуються багатоманітністю форм, параметрів, ознак, бездонністю умістовлень у часопросторі людського буття, а тому охопити її філософською чи теоретичною свідомістю як завершену цілісність неможливо; 2) будь-яке теоретичне пояснення соціальної феноменології, не кажучи про її ноуменальні глибини, виникає та розвивається як гіпотетичне уявлення про той чи інший фрагмент, аспект і навіть миттєвість, котрі формовиявляються як передбачення про співвідношення набору певних складових, субсистем, елементів, та й то лишень з допомогою відповідних стратегій, методів і процедур пізнання; 3) більше того, конкретика соціальних відношень окремої людини чи групи не є очевидною, проявленою, легкозрозумілою, до неї не можна доторкнутися органами відчуттів та прийняти як емпіричну даність; нарешті вона не підлягає безпосередньому вимірюванню в природничих науках, містить непроявлені безкраї горизонти ноуменального матеріалу, що вимагає виняткового екзистенційно-мисленневого напруження і тонкої методологічної рефлексії зреалізування пізнавальних актів і процедур; 4) успіх останніх

пов'язаний з оптимальним поєднанням суб'єктивного та об'єктивного в розумінні соціальної природи людини, у знаходженні згармонізованого балансу між суб'єктивністю соціогуманітарного пізнання (насамперед відчуттів і психодуховних станів як основного джерела знань про внутрішні переживання усупільненої особи) та його воб'єктивленням даними експериментів і результатами кількісних чи статистичних інтерпретацій, що самодостатньо втрачають зв'язок із реальністю соціального повсякдення, спричиняють її уформальнення і змертвіння.

Зважаючи на виняткову складність і багатоаспектність ковітальної людської природи, що взаємодоповнює біологічні, символічні, психодуховні і рефлексивні витoki із їх онтофеноменологічною специфічністю і методологічною доступністю для пізнання, часто науковці зводять усю палітру типологічних інваріантів дослідницьких методологій у соціальній психології до тріадної генези: руху-поступу від “методології першої особи”, або інтроспекції, через “методологію третьої особи”, або екстраспекцію, до “методології другої особи”, або до діалогічної методології [див., напр., 200, с. 216–220]. Причому якщо перша і друга версії обстоюють відповідно або суб'єктивний, або об'єктивний способи пізнання соціальної дійсності, то третя є своєрідним компромісом, адже передбачає з'ясування адекватності отриманих знань шляхом діалогу із обстежуваними як носіями безпосередніх життєвих відношень, переживань, смислів, котрий, знову ж таки, подвійно проблематизує парадигмально-дослідницьку ситуацію – наявністю суб'єктивності як із боку досліджуваного, так із боку дослідника, а відтак зумовлює задіяння механізмів об'єктивного аналізу та критичної рефлексії.

До цієї класифікації слід додати відомі методології *описання* та *експериментування*: перша покликана схарактеризувати соціально-психологічну феноменологію у її реальних емпіричних проявах з допомогою методів спостереження, опитування, вивчення документації тощо, друга становить спробу маніпулювати соціальними процесами шляхом варіювання окремими аспектами ситуації чи змінними, що не стільки пояснює розвитковий перебіг цих процесів, скільки дає змогу зрозуміти, що відбувається насправді і чому саме.

Крім того, поширеними у практиці сьогочасного соціально-психологічного пізнання є

ще дві методології – *пояснювальна* та *розуміння*. Всередині ХХ століття науковці усвідомили той фундаментальний факт, що конкретна людина у безперервному мережеві своїх взаємодій із навколишніми соціальним і фізичним світами спирається не на деяку об'єктивну реальність, а на її власний суб'єктивний образ, своєрідність якого спричинена культурою, насамперед етнонаціональною. Тому виникла проблема відшукування можливостей і методів вивчення цього образу в контексті усвідомлюваного і діючого суб'єкта суспільного повсякдення. Виходом із тупика стала теорія людини як наївного вченого (Дж. Келлі і Ф. Хайдер), що обґрунтувала кардинальну можливість використання *самозвітів* обстежуваних як наукових емпіричних фактів і започаткувала новий пояснювальний етап у розвитку соціально-психологічних досліджень. І справді, долучення до площини теоретичного аналізу самозвітів спричинило якісний прорив у розвитку наукових уявлень про людину в соціумі, адже вона, як було переконливо доведено, не тільки відображає чи пізнає навколишній світ та фіксує його особливості, а й прагне пояснити причинність усього того, що навколо неї відбувається. Іншими словами, вона *інтерпретує* його, тобто виявляє не об'єктивні властивості пізнаваного, а своєрідність взаємодії особи із самою собою й іншими людьми. У такий спосіб соціальна психологія набула статусу пояснювальної, тобто стала дисципліною, котра витлумачує соціальну поведінку із позиції реалізуючого її суб'єкта.

Ще один прорив у розвитку соціально-психологічних уявлень пов'язаний із усвідомленням того, що людина не лише пояснює те, що довкола неї відбувається, знаходячи причинні підстави і залежності, а й намагається зрозуміти соціальне доквілля, приписуючи йому *значення* і *сенси*, які стають її вагомим здобутком у визначенні найближчих та віддалених перспектив ставлень, дій, учинків. Відтак осягнення специфіки розуміння соціально-психологічної феноменології уможливується внаслідок *діалогічної взаємодії* психолога з обстежуваним, спрямованої не тільки на з'ясування актуалізованих значень і смислів останнього, скільки на своєрідне мисленнєве занурення у його динамічно-розвиткове значеннєво-смыслове поле життєдіяльності. І це зрозуміло чому, адже розуміння соціальної подієвості не може бути осягнуто зовні, точно так само, як воно не може бути

пояснено із позиції спостерігача, котрий реконструює на свій лад встановлювані причинно-наслідкові зв'язки. Тому передовий край розвитку соціально-психологічного пізнання пов'язаний із процесами ускладнення, поглиблення і збагачення уявлень про приховану природу ковітальної феноменології, ускладнення і композиційного взаємодоповнення парадигмально-дослідницьких методологій і методів, нарешті вмілого балансування між об'єктивністю і суб'єктивністю у розумінні багатопроblemної суспільної дійсності.

Водночас вище окреслені методології, на наш погляд, характеризують винятково емпірично-буденний спектр способів пізнання соціально-психологічної дійсності, що мисленево просвітлює феноменологію суспільного повсякдення, тоді як теоретичний, що уможливує проникнення думки в ноуменальні нашарування його розвиткового функціонування, залишається поза увагою прискіпливого вивчення. У цьому аналітико-синтетичному контексті, а також зважаючи на все вищевикладене, нами створена *типологія парадигмально-дослідницьких методологій* у сучасній психології (**табл. 3**), характерними особливостями якої є:

- поєднання традиційних парадигмально-дослідницьких стратегій методологування та інноваційних, тобто тих, контури яких наявні потенційно чи тенденційно;

- критеріально аргументоване виокремлення чотирьох основних дослідницьких методологій, що задовольняє вимоги вищевикресленого принципу кватерності;

- введення поняття про похідні методології соціально-психологічного пізнання за бінарним критерієм, що аргументує як багаторівневість парадигмальних досліджень, так і потребу їх взаємодоповнення, виявлення позитивних і негативних сторін кожної з них;

- вказує на відмінне сутнісне наповнення поданих типів дослідницьких методологій, а також на їх різне онтофеноменологічне спрямування, що знаходить конкретизацію в найбільш адекватних предметному змісту методів дослідження.

Очевидно, що найбільший інтерес сьогодні й у майбутньому становлять дві останні групи парадигмально-дослідницьких методологій, котрі потребують окремого рефлексивного розгляду. Наразі обмежимося одним прикладом.

У досвіді нашого методологування окремий тип становить *вітакультурна метапарадигма* (далі – ВК-метапарадигма) [18–31; 91; 155; 157–159; 161–172]. Її максимально високий

теоретико-саморефлексивний статус у царині соціально-психологічної науки пов'язаний із кількома вагомими причинами: *по-перше*, категорії “життя” і “культура” є тими межовими світоглядними універсальностями, які у взаємодоповненні і поєднанні задають цілісний узагальнений образ світу (і його онтологію), зосереджують історично накопичений соціальний досвід людства як горизонт відомих програм і моделей ковітального зреалізування осіб, груп, організацій, етносів, націй, соціумів; *по-друге*, обґрунтовуючи гносеологічну важливість двох асоціативних рядів (“культура – фіксація – стагнація – соціалізація – відповідальність – рамки – несвобода” і “вітальність – організмічність – природність – енергетичний обмін – рух – безмежність – неможливість відповідальності”), ця метапарадигма є внутрішньо суперечливою, амбівалентною за означенням, оскільки чітко відслідковує та вербалізує все багатство власних різноспрямованих тенденцій, що свідчать про її високий розвитковий потенціал, гомеостатичну здатність та конструктивну креативність; *по-третє*, у ключових пунктах ВК-метапарадигми наявні постнекласичні інтенції філософування, що отримують упредметнення у таких принципах постнекласичного стилю пізнання, як децентрація, фрагментарність, невизначеність, мінливість, контекстуальність, а також знаходять своєрідну об'єктивацію у методологічному інструментарії цієї метапарадигми (скажімо, мислесхемам властиві нелінійність, циклічна незавершеність за структурою і способами оперування ними під час наукових пошуків); *по-четверте*, у підсумку постмодернового сегменту мінливості й невизначеності обстоюваної метапарадигми, осідаючи як у базових методологічних настановленнях й орієнтирах, так і в унікальному інструментарії, інноваційних формах і методах різнорівневого методологування, є визначальним, переважаючим, і закономірно знаходить відображення у “чистому” мисленні і проблемній свідомості, котрі актуалізують як пульсуючі центри на межі відомого й невідомого, пізнаного й непізнаного, осмисленого й незрозумілого, залишаючи відкритим горизонт ідентифікаційного вибору її носіями типу, стилю та способу і теоретизування, і методологування, і філософування в цілому.

ВК-метапарадигма своєю рефлексивно-миследіяльною позицією створює прецедент виклику, який адресується не стільки науці від соціальних реалій сучасного багато-

Таблиця 3

Типи парадигмально-дослідницьких методологій у сучасній психології

Основні дослідницькі методології		Похідні (бінарні) методології		Сутність і спрямування	Основний (-ні) метод (-и)
А	Емпірична (традиційна) методологія	A1	Описова (інтроспективна)	Описання соціально-психологічної феноменології у її реальних проявах, максимально повне та адекватне дійсності	Інтроекції (самопостереження), спостереження, опитування та ін.
		A2	Експериментальна (екстра-спективна)	Маніпулювання соціальними процесами шляхом варіювання певними аспектами ситуації чи змінними; дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки	Експеримент (лабораторний і польовий)
Б	Діалогічна (методологія другої особи)	B1	Пояснювальна	Пояснення соціальної поведінки з позицій суб'єкта повсякдення, котрий реалізує її; інтерпретація причин того, що відбувається	Самозвіттування обстежуваного задля з'ясування його інтерпретації того, що насправді відбувається
		B2	Рузумінсва	Намагання дослідника зрозуміти в діалозі з обстежуваним його істинні значення і смисли, що проливають світло на причини соціальних змін	Означування та осмислювання обстежуваного як способу з'ясування причин соціальних подій
В	Теоретична (методологія парадигмальних досліджень)	B1	Концептуальна	Система поглядів на ті чи інші соціальні явища, процеси, певний спосіб бачення, розуміння і витлумачення подій, а також основна ідея чи принцип, що реалізує задум у теоретичній знаннєвій практиці	Концептуалізації як спосіб теоретизування і метапроцедура введення онтологічних уявлень у наявний масив емпіричного матеріалу
		B2	Парадигмальна	Побудова такої парадигмальної моделі, яка, крім системи знань, охоплює цілісний набір настановлень і приписів, форм і методів, процедур і механізмів, засобів та інструментів пізнання, що прийнята більшістю науковців	Парадигматизації як миследіяльності із колективного чи індивідуального створення нової парадигми
Г	Мета-теоретична (методологія метапарадигмальних досліджень)	G1	Історико-психологічна	Виокремлення наріжних ознак психологічного пізнання в історії людства, прикметних особливостей психологічного світогляду, мислення, пояснення, самореалізації дослідника	Метатеоретичні аналіз і рефлексія, предметом яких є інші теорії, концепції, моделі
		G2	Мета-парадигмальна (вітакультурна, наукознавча)	Створення глобальних метапарадигмальних дослідницьких карт, котрі упродовж певного історичного часу визначають онтологічні картини і світогляд філософської і наукової еліти	Метапарадигматизації, упередметнення якої стосується вивчення та інтеграції інших парадигм в нову інтегрально-методологічну якість

проблемного життя, скільки постмодерністськи зорієнтованій соціально-психологічній думці з боку онтологом і парадигмальних конструкцій *філософської методології*. Мовиться, власне, про своєрідне накладання невизначеностей, котрі генеруються як пропонованою нами метапарадигмою, так і сучасним постмодерном. Проте в другому випадку ме-

тодологічна невизначеність головно організується як відкрита проблемна ситуація, тоді як у першому – як чітко окреслена філософська чи наукова проблема, що може бути з часом і врешті-решт буде розв'язана. Це вказує, принаймні, на можливість істотного обмеження постмодернової довільності (за принципом “можливо все”) ресурсно-мис-

ленневими засобами ВК-метапарадигми у царині психологічної науки. У її рамках не лише різнобічно аргументована ідея професійного методологування, що переосмислює досвід системно-мислєдальнісної методології (філософська школа Г.П. Щедровицького) і створює підґрунтя для постання нового методологічного напрямку постнекласичної орієнтації, а й виявлені принципи, умови, засоби, рівні, критерії та схематизми самоорганізації кожним дослідником чи управлінцем власного проблемно-модульного мислєдіння та рефлексивної методологічної роботи на будь-який предмет. Проте це коло питань потребує окремого розгляду.

1. Абушенко В.Л. Знання / В.Л. Абушенко // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 392–394.
2. Абушенко В.Л. Теория / В.Л. Абушенко // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 1035–1036.
3. Аверинцев С. София-Логос: [словник] / Сергій Аверинцев. – [3-тє вид.]. – К.: Дух і літера, 2007. – 650 с.
4. Алексеев Н.Г. Культурное значение методологии / Н.Г. Алексеев // Вопросы методологии. – 1997. – №3–4. – С. 64–72.
5. Алїєв Ш., М'ясоїд П., Фурман А.В. Вчинкова природа практики (філософсько-психологічна інтерпретація творчого діалогу В.А. Роменця із М.М. Бахтїним / Шамсутдїн Алїєв, Петро М'ясоїд, Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – №3. – С. 20–37.
6. Анисимов О.С. Методология: функция, сущность, становление (динамика и связь времен) / О.С. Анисимов. – М.: ЛМА, 1996. – 380 с.
7. Бабайцев А.Ю. Эпистемология / А.Ю. Бабайцев // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 1232–1233.
8. Бабайцев А.Ю. СМД-методология / А.Ю. Бабайцев // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 923–926.
9. Балл Г. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2004. – №4. – С. 60–74.
10. Балл Г. Интегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять / Георгій Балл // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 25–53.
11. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман; пер. с англ. Е. Руткевич. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
12. Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого / Николай Александрович Бердяев. – М.: АСТ; Харьков: Фолио, 2003. – 620 с.
13. Бердяев Н.А. О назначении человека / Николай Александрович Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
14. Бердяев Н.А. Философия свободы / Николай Александрович Бердяев. – М.: Правда, 1989. – 607 с.
15. Бугерко Я. Категорійний аналіз рефлексії як явища, процесу, стану, властивості / Ярослава Бугерко // Психологія і суспільство. – 2008. – №1. – С. 93–105.
16. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологии / Фёдор Ефимович Василюк. – М.: МГППУ; Смысл, 2003. – 240 с.
17. Выготский Л.С. Психология / Лев Семёнович Выготский. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с.
18. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2005. – Модуль 1. – 64 с.
19. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2005. – Модуль 2. – 74 с.
20. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2006. – Модуль 3. – 52 с.
21. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2006. – Модуль 4. – 56 с.
22. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2007. – Модуль 5. – 76 с.
23. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2007. – Модуль 6. – 54 с.
24. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2008. – Модуль 7. – 60 с.
25. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2008. – Модуль 8. – 44 с.
26. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2009. – Модуль 9. – 68 с.
27. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2009. – Модуль 10. – 48 с.
28. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2010. – Модуль 11. – 56 с.
29. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2010. – Модуль 12. – 60 с.
30. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2011. – Модуль 13. – 90 с.
31. Вітакультурний млин: Методологічний альманах / наук. консульт.-ред. А.В. Фурман. – 2011. – Модуль 14. – 85 с.
32. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Том 1: Наука логики. – М.: Мысль, 1975. – 452 с.
33. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Том 3: Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
34. Грицанов А.А., Филиппович А.В. Аналитическая философия // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., испр.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 34–36.

35. Громыко Ю.В. Московская методологическая школа: социокультурные условия возникновения, идейное содержание, проблемы развития / Юрий Вячеславович Громыко // Вопросы методологии. – 1991. – №4. – С. 21–39.
36. Громыко Ю.В. Системно-мыследательный подход и теория коммуникативного действия Юргена Хабермаса. Точки соотнесения и несопоставимости / Юрий Вячеславович Громыко // Архив Чтений памяти Г.П. Щедровицкого. – VIII Чтения: материалы: <http://www.fondgp.ru/lib/chteniya/viii/materials/6>
37. Гроф С. За пределами мозга / Станислав Гроф; пер. с англ. – М.: Изд-во Центр Соцветие, 1992. – 336 с.
38. Гроф С. Структура научных революций / Станислав Гроф // Психология і суспільство. – 2010. – №2. – С. 105–112.
39. Гуменюк О. Інноваційно-психологічний клімат як об'єкт теоретико-методологічного аналізу / Оксана Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2007. – №1. – С. 86–108.
40. Гуменюк О. Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату / Оксана Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 70–83.
41. Гуменюк О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату / Оксана Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 47–81.
42. Гуменюк О.Є. Психологія впливу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.
43. Гуменюк О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 340 с.
44. Гусельцева М.С., Асмолов А.Г. Парадигми розвитку в психології / Марина Сергеевна Гусельцева, Александр Григорьевич Асмолов // Мир психології. – 2007. – №2(50). – С. 18–31.
45. Гусельцева М.С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии / Марина Сергеевна Гусельцева // Вопросы психологии. – 2006. – №1. – С. 3–15.
46. Декарт Р. Рассуждение о методе / Рене Декарт // Сочинения: в 2-х т. – М.: Наука, 1989. – Т.1.
47. Дильтей В. Описательная психология / Вильгельм Дильтей; пер. с нем. Е.Д. Зайцевой / под ред. Г.Г. Шпета: второе издание. – СПб.: Алетейя, 1996. – 160 с.
48. Дубровский В.Я. О методе разработки схемы научной концепции и её генезиса: к постановке проблемы / В.Я. Дубровский // Вопросы методологии. – 1995. – №1–2. – С. 56–73.
49. Жариков Е.С. Методологический анализ возможностей оптимизации научного творчества / Евгений Семёнович Жариков. – К.: Мин. гражд. авиации СССР, 1968. – 170 с.
50. Заботин В.В. Этап усмотрения проблемы в мышлении и обучении: [монография] / Владимир Владимирович Заботин. – Владимир, 1973. – 187 с.
51. Зинченко А.П. “Изготовление мысли” по Г.П. Щедровицкому / Александр Прокопьевич Зинченко // Вопросы методологии. – 1996. – №1–2. – С. 123–127.
52. Зинченко А.П. К программе работ по теме “Схемы и механизмы схематизации в мыследательности” / Александр Прокопьевич Зинченко // Кентавр. – 1994. – №1. – С. 3–8.
53. Зинченко А.П. Понятие об исследованиях в мыследательности / Александр Прокопьевич Зинченко // Вопросы методологии. – 1994. – №1–2. – С. 41–46.
54. Зинченко В.П. Теоретический мир психологии / Владимир Петрович Зинченко // Вопросы психологии. – 2003. – №5. – С. 3–17.
55. Історія філософії: [підручник] / за ред. В.І. Ярошовця. – К.: Вид-поліграф. центр “Київський університет”, 2010. – 927 с.
56. Історія філософії: [словник] / за заг. ред. д.ф.н., проф. В.І. Ярошовця. – [2-е вид., перероб.]. – К.: Знання України, 2012. – 1087 с.
57. Каган М.С. Философия культуры: [монография] / Моисей Самойлович Каган. – СПб.: Петрополис, 1996. – 416 с.
58. Казмиренко В.П. Социальна психологія організацій: [монографія] / Вячеслав Петрович Казмиренко. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с.
59. Казмиренко В. Соціально-психологічна регуляція діяльності організацій / Вячеслав Казмиренко // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 5–29.
60. Кант І. Критика практичного розуму / Іммануїл Кант; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – 324 с.
61. Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
62. Кемеров В.Е. Классическое, неклассическое, постклассическое / Вячеслав Евгеньевич Кемеров // Социальная философия: [словарь]. – М.: Акад. Проект, 2003. – С. 196–205.
63. Ковалёв Г.А. О системе психологического воздействия / Георгий А. Ковалёв // Психология воздействия (проблемы теории и практики). – М.: АПН СССР, 1989. – С. 4–43. – (Труды / Ин-т общей и педагог. психологии АПН СССР).
64. Ковалёв Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Георгий А. Ковалёв // Вопросы психологии. – 1987. – №3. – С. 41–49.
65. Копылов Г. Методология и методологизация в контексте времени / Геннадий Копылов // Кентавр. – 1992. – №1. – Вып. 5. – С. 6–11.
66. Копылов Г. Про природу “наукових революцій” / Геннадій Копылов // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 113–127.
67. Копылов Г. Прыжок в царство свободы / Геннадий Копылов // Кентавр. – 2006. – №39. – Режим доступа к статье: <http://circleplus.ru/archive/n/39/10>
68. Корнилова Т.В. Методологические основы психологии / Татьяна Васильевна Корнилова, Сергей Дмитриевич Смирнов. – СПб.: Питер, 2006. – 320 с.; ил. – (Серия “Учебное пособие”).
69. Корнилова Т.В. Экспериментальная парадигма, или ложные дихотомии в психологии / Татьяна Васильевна Корнилова // Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / Отв. ред. А.Л. Журавлев, А.В. Юревич. – М.: Изд. “Институт психологии РАН”, 2007. – С. 95–118.
70. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силович Кос-

- тук ; під ред. М. М. Проколієнко ; упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, С.В. Проскура. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
71. *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів / Сергій Борисович Кримський. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
72. *Кримський С.Б.* Наукове проектування / Сергій Борисович Кримський // Пульсар. – 1998. – №1. – С. 49–54.
73. *Кубаєвський М.* Роль універсалій у процесі методологування / Микола Кубаєвський // Психологія і суспільство. – 2010. – №3. – С. 115–123.
74. *Кубаєвський М., Фурман А.В.* Методологування як засіб розуміння смислу / Микола Кубаєвський, Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 47–57.
75. *Кун Т.* Структура научных революций / Томас Кун ; пер. с англ. – [2-е изд.] – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
76. *Кун Т.* Структура научных революций / Томас Кун ; пер. с англ. / сост. В. Ю. Кузнецов. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – 608 с.
77. *Лакатош І.* Методологія наукових дослідницьких програм / Імре Лакатош // Психологія і суспільство. – 2007. – №4. – С. 11–29.
78. *Лакатос І.* Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / Имре Локатос. – М.: Медиум, 1995. – 184 с.
79. *Лекторский В.А., Швырёв В.С.* Методологический анализ науки (типы и уровни) / Владислав Александрович Лекторский, Владимир Сергеевич Швырев // Философия, методология, наука: сб. трудов. – М., 1972. – С. 7–43.
80. *Лосев О.* Історія естетичних учень: внутрішня методологія курсу / Олексій Лосев // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 148–162.
81. *Луковенко Ю.В.* Дисциплина ума / Юрий Виленович Луковенко // Вопросы методологии. – 1994. – №3–4. – С. 156–158.
82. Людина. Суб’єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії: зб. ст. / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – 360 с.
83. *Майерс Д.* Социальная психология / Девид Майерс; пер. с англ. С. Меленевская, В. Гаврилов, Д. Викторов, С. Шпак. – СПб. : Питер, 1996. – 684 с.
84. *Мамардашвили М.К.* Как я понимаю философию / Мераб Константинович Мамардашвили. – [2-е изд., измен. и доп.] / сост. и общ. ред. Ю.П. Сенокосова. – М. : Изд. группа “Прогресс”, “Культура”, 1992. – 416 с.
85. *Мамардашвили М.К.* Сознание и цивилизация / Мераб Константинович Мамардашвили. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. – 288 с.
86. *Марача В.* Встреча методолога и самосознания / Вячеслав Марача // Кентавр. – 1991. – № 2. – Вып. 4. – С. 25–37.
87. *Марача В.* Методологическое пространство построения подходов и интерпретации схемы деятельности / Вячеслав Марача // Тезисы к 5-й ежегодной конференции по схематизации. – Москва, 2 июня 2011 г. – Режим доступа к статье: <http://www.fondgp.ru/lib/conferences/4/notes/8>
88. *Марача В.* Структура и развитие науки с точки зрения методологического институционализма / Вячеслав Марача // Кентавр. – 2004. – №33. – С. 45–63.
89. *Маслоу А.* Психология бытия / Абрахам Маслоу ; пер. с англ. О. О. Чистякова ; отв. ред. С. Н. Иващенко. – М. : “Рефл-бук”, К. : “Ваклер”, 1997. – 304 с. – (Серия “Актуальная психология”).
90. *Мацумото Д.* Психология и культура / Девид Мацумото ; пер. с англ. О. Голубева, Н. Миронов, Л. Ордановская, Т. Пешкова [и др.]. – СПб. : Прайм–ЕВРО–ЗНАК, 2002. – 416 с. – (Серия “Психологическая энциклопедия”).
91. *Мединська Ю.* Вітакультурна парадигма і постмодернізм / Юлія Мединська // Психологія і суспільство. – 2006. – № 1. – С. 47–52.
92. Методологические проблемы взаимодействия общественных, естественных и технических наук: сб. трудов. – М.: Наука, 1981. – 326 с.
93. *Мейтув П., Буторин В.* Схематизация в методологической работе / П. Мейтув, В. Буторин // Кентавр. – 1994. – №1. – С. 9–17.
94. *Менегетти А.* Система и личность / Антонио Менегетти; пер. с итал. – [изд. 2-е.]. – М.: ННБФ “Онтопсихология”, 2003. – 328 с.
95. *Микешина Л.А.* Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: [уч. пос.] / Л.А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. – 464 с.
96. Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація // Психологія і суспільство : [спецвипуск]. – 2002. – № 3-4. – 292 с.
97. *Можейко М.А.* Онтология / М.А. Можейко // Новейший философский словарь / сост. и. гл. науч. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 712–714.
98. *Моррис Б.* Рационально-эмоциональная парадигма в организациях / Берри Моррис // Психологія і суспільство. – 2003. – №2. – С. 66–78.
99. *Молокова О.В.* Особенности социального конструктивизма как современной формы рациональности / О.В. Молокова // Грани. – 2012. – №6 (86). – С. 53–57.
100. *Морщакова О.* Проблема истинности в социогуманитарном знании / Олена Морщакова // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 87–93.
101. *Морщакова О.* Культура социогуманитарного познания у ситуації постмодерну / Олена Морщакова // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 133–139.
102. *Москалец В.* Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної аналітики / Віктор Москалец // Психологія і суспільство. – 2011. – №1. – С. 73–84.
103. *М’ясоїд П.* Метатеоретичний аналіз у психології / Петро М’ясоїд // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 54–82.
104. *М’ясоїд П.А.* Курс загальної психології: підруч.; у 2 т. / Петро Андрійович М’ясоїд. – К.: Алерта, 2011. – Т.1. – 496 с.
105. *М’ясоїд П.* Наука і практика у роботі психолога / Петро М’ясоїд // Психологія і суспільство. – 2004. – №3. – С. 5–74.
106. *М’ясоїд П.А.* Психология в аспекте типов научной рациональности / Петр Андреевич М’ясоїд // Вопросы психологии. – 2004. – №6. – С. 3–18.
107. *Надвинична Т.* Розвиток наукових шкіл як сус-

пільна проблема / Тетяна Надвнична // Психологія і суспільство. – 2003. – №3. – С. 114–122.

108. *Никитаев В.* Философия и власть: Георгий Щедровицкий (последний проект модерна) / Владимир Никитаев // Кентавр. – 2004. – № 34. – С. 5–42.

109. *Огурцов А.П.* Парадигма // Философский энциклопедический словарь. – М. Сов. энциклопедия, 1983. – Режим доступа к статье: <http://dic.academic.ru>.

110. Основы психологии: підр. / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – [2-е вид., стереотип.]. – К.: Либідь, 1996. – 632 с.

111. *Петровский А.В.* Категориальная система психологии / А.В. Петровский, В.А. Петровский // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 3–17.

112. *Петровский А.В.* Теоретическая психология: уч. пос. [для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений] / Артур Владимирович Петровский, Михаил Григорьевич Ярошевский. – М.: Изд. центр “Академия”, 2001. – 496 с.

113. *Плотников В.И.* Типологический подход // Социальная философия: словарь. – М.: Акад. проект, 2003. – С. 464–471.

114. *Подшивалкина В.И.* Социальные технологии: проблемы методологии и практики : [монография] / Валентина Ивановна Подшивалкина. – Кишинёв: Центр. типогр., 1997. – 352 с.

115. *Попов Б.В.* Альтернативна модель етносу та людини (кілька зауваг щодо вітацентричної парадигми) / Борис Васильович Попов // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 37–54.

116. *Полов С.* Организационно-деятельностные игры: мышление в зоне риска / Сергей Попов. – М., 1993. – 47 с.

117. *Попов И.Н.* Самореферентность пространства методологии (к 25-летию ММК) / И.Н. Попов, Г.Д. Семёнова // www.circle.ru

118. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги: [в 2 т.] / Карл Поппер. – К.: Основи, 1994.

Т. 1.: У полоні Платонових чарів. – 1994. – 444 с.

Т. 2.: Спалах пророцтва. Гегель, Маркс та послідовники. – 1994. – 494 с.

119. *Поппер К.* Логика и рост научного знания / Карл Поппер. – М.: Прогресс, 1983. – 392 с.

120. *Порус В.Н.* Критицизм // Новая философская энциклопедия: [в 4-х т.] / под. ред В.С. Степина. – М.: Мысль, 2002. – Т.2. – С. 447.

121. *Порус В.Н.* Рыцарь Ratio / В.Н. Порус // Вопросы философии. – 1995. – №4. – С. 127–134.

122. Предмет и метод психологии : антология / под ред. Е.Б. Старовойтенко. – М. : Акад. проект : Гаудеамус, 2005. – 512 с. – (“Gaudeamus”).

123. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – 296 с.

124. Психологія і суспільство: Спецвипуск, присвячений 85-й річниці з дня народження Володимира Андрійовича Роменця. – 2011. – №2. – 190 с.

125. Путеводитель по методологии Организации, Руководства и Управления : хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого / [гл. ред. А.Г. Реус ; сост. А.П. Зинченко]. – М. : Дело, 2003. – 160 с.

126. Путеводитель по основным понятиям и схемам

методологии Организации, Руководства и Управления : хрестоматия по работам Г.П. Щедровицкого / [гл. ред. А.Г. Реус ; сост. А.П. Зинченко]. – М. : Дело, 2004. – 208 с.

127. *Рибалка В.В.* Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату) : навч.-метод. посіб. / Валентин Васильович Рибалка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 204 с.

128. *Рикёр П.* Конфликт интерпретаций : Очерки о герменевтике / Поль Рикёр. – М. : Медиум, 1995. – 416 с.

129. *Роджерс К.Р.* Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Роджерс ; пер. с англ. [общ. ред. и предисл. Исениной Е.И.]. – М. : изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.

130. *Розин В.М.* Изучение и конструирование мышления в рамках гуманитарной парадигмы (IV методологическая программа) / Вадим Маркович Розин // Вопросы методологии. – 1997. – № 1–2. – С. 15–38.

131. *Розин В.М.* Типы и дискурсы научного мышления: [монография] / Вадим Маркович Розин. – [изд. 2-е]. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 248 с.

132. *Роменец В.* Вчинкова організація канонічної психології / Володимир Роменец // Психологія і суспільство. – 2000. – №2. – С. 25–56.

133. *Роменец В.А.* Історія психології ХХ століття: навч. посіб. / В.А. Роменец, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

134. *Роменец В.А.* Психологія творчості: навч. посібник. – [2-ге вид., доп.]. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.

135. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание. Человек и мир / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с. – (Серия “Мастера психологии”).

136. *Сазонов Б.* К истории ММК в свете перспектив игрового движения / Б. Сазонов // Вопросы методологии. – 1991. – № 1. – С. 132–139.

137. *Самойлов О.* Діалогіка трансцендентального прогнозу / Олександр Самойлов // Психологія і суспільство. – 2006. – № 2. – С. 93–110.

138. *Слободчиков В.И.* Основы психологической антропологии. Психология человека : Введение в психологию субъективности : уч. пос. [для вузов] / В.И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

139. *Смит Н.* Современные системы психологии / Ноэль Смит ; пер. с англ. Н. Миронов, С. Рысев ; под общ. ред А. А. Алексеева. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с. – (Серия “Психологическая энциклопедия”).

140. Социальная психология: уч. пос. [для студ. высш. учеб. зав.] / Под. ред. А.Н. Сухова, А.А. Деркача. – [2-е изд., испр.]. – М.: Изд. центр “Академия”, 2002. – 600 с.

141. *Стёпин В.С.* Генезис социально-гуманитарных наук (философский и методологический аспекты) / Вячеслав Семёнович Стёпин // Вопросы философии. – 2004. – №3. – С. 37–43.

142. *Стёпин В.С.* Культура / Вячеслав Семёнович Стёпин // Вопросы философии. – 1999. – №8. – С. 61–71.

143. *Стёпин В.С.* Наука / Вячеслав Семёнович Стёпин // Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 661–663.

144. *Стёпин В.С.* Основания науки и их социокультурная размерность / Вячеслав Семёнович Стёпин. –

М., 1996. – Режим доступа к статье: <http://philosophy.ru/iphras/library/ruspaper/STIOPIN1.htm>

145. *Стёпин В.С.* Теоретическое знание : структура, историческая эволюция : [монография] / Вячеслав Семёнович Стёпин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.

146. *Стёпин В.С.* Становление научной теории: [монография] / Вячеслав Семёнович Стёпин. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 319 с.

147. *Столярова О.* Социальный конструктивизм: онтологический поворот / Ольга Столярова // Вестник МГУ. Серия “Философия”. – 2003. – №3. Режим доступа к статье: http://library.by/portalus/modules/philosophy/show_archives.php?subaction=showfull&id=1109087473&archive=0217&start_from=&ucat=&

148. *Татенко В.О.* Суб’єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / Віталій Олександрович Татенко / Людина. Суб’єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь. 2006. – С. 316–358.

149. *Ткаченко О.* Принципи, категорії і методологічні проблеми психології / Олександр Ткаченко // Психологія і суспільство. – 2009. – №1. – С. 45–133.

150. *Тюков А.А.* Нам предложена программа / Анатолий Алексеевич Тюков // Вопросы методологии. – 1997. – № 1–2. – С. 39–48.

151. *Устенко О.* Наукові школи як фундамент вищої освіти / Олександр Устенко // Психологія і суспільство. – 2002. – №3–4. – С. 11–41.

152. *Фейерабенд П.* Избранные труды по методологии науки / Пол Фейерабенд. – М.: Наука, 1986. – 554 с.

153. Философия науки: проблемы и перспективы (материалы “круглого стола”) / Вопросы философии. – 2006. – №10. – С. 3–41.

154. *Філіпенко А.С.* Основы методологических исследований: конспект лекций / Антон Сергійович Філіпенко. – К.: Академвидав, 2004. – 208 с.

155. *Фурман А.В.* Архитектоника педагогической мислєдїяльності / Анатолий В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 6. – С. 4–13.

156. *Фурман А.В.* Володимир Роменець як методолог психософійного духу / Анатолий В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2011. – №2. – С. 7–14.

157. *Фурман А.В.* Вступ до теорії освітньої діяльності: Курс лекцій / Анатолий Васильович Фурман. – Тернопіль: ІЕСО, 2006. – 86 с.

158. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування : [монографія] / Анатолий Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 205 с.

159. *Фурман А.* Категорії вітакультурної методології як ефективний засіб аналізу і розв’язання складних проблем / Анатолий В. Фурман // Інститут експериментальних систем освіти: Інформ. бюлетень. – Вип. 4. – Тернопіль, 2004. – С. 4–7.

160. *Фурман А.В.* Методологія наукових досліджень: Модульно-розвивальний підручник / Анатолий Васильович Фурман. – Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2010. – 50 с.

161. *Фурман А.* Модульно-розвивальна організація мислєдїяльності – схема професійного методологування / Анатолий В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 40–69.

162. *Фурман А.В.* Об’єкт-мислєдїяльнісна сфера вітакультурної методології / Анатолий В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2010. – Модуль 12. – С. 4–8.

163. *Фурман А.В.* Педагогіка як сфера мислєдїяльності: [наук. вид.] / Анатолий В. Фурман. – Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2010. – 24 с.

164. *Фурман А.* Принцип чотирьох “К” у контексті професійного методологування / Анатолий В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 5. – С. 4–14.

165. *Фурман А.В.* Психокультура української ментальності: [наук. вид.] / Анатолий Васильович Фурман. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

165а. *Фурман А.В.* Психодіагностика особистісної адаптованості : [наук. вид., 2-е, скор.] / Анатолий Васильович Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 64 с.

165а. *Фурман А.В.* Психодіагностика особистісної адаптованості : [наук. вид., 2-е, скор.] / Анатолий Васильович Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 64 с.

166. *Фурман А.В.* Рефлексивне обґрунтування центрів вітакультурної методології / Анатолий В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2009. – Модуль 10. – С. 4–12.

167. *Фурман А.* Рівні та критерії методологування у професійному здійсненні науково-дослідної діяльності / Анатолий В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 1. – С. 5–13.

168. *Фурман А.* Структура і зміст професійного методологування / Анатолий В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 2. – С. 4–11.

169. *Фурман А.В.* Теорія навчальних проблемних ситуацій: [монографія] / Анатолий Васильович Фурман. – Тернопіль: Астон, 2007. – 164 с.

170. *Фурман А.* Теорія освітньої діяльності як метасистема / Анатолий В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2001. – №3. – С. 105–144; 2002. – №3–4. – С. 20–58.

171. *Фурман А.* Типологічний підхід у системі професійного методологування / Анатолий В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2006. – №2. – С. 78–92.

172. *Фурман А.В.* Українська ментальність та її культурно-психологічні координати / Анатолий В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2001. – №1. – С. 9–73.

173. *Фурман А.В., Баран В., Павлюк О., Сівак Р.* Багаторівневість змісту категорійних понять “метод”, “методологема”, “методика”, “методологія” / Анатолий В. Фурман, Володимр Баран, Олексій Павлюк, Раїса Сівак // Вітакультурний млин. – 2009. – Модуль 10. – С. 13–18.

174. *Фурман А.В., Біскуп В.* Методологічне обґрунтування категорійної матриці сучасної соціологічної теорії / Анатолий В. Фурман, Віталій Біскуп // Вітакультурний млин. – 2011. – Модуль 13. – С. 20–26.

175. *Фурман А.В., Ковальова Т.* Категорійна матриця взаємозв’язку образів суб’єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого / Анатолий В. Фурман, Тетяна Ковальова // Психологія і суспільство. – 2011. – №4. – С. 72–81.

176. *Хамитов Н.В.* Философия человека: от метафизики к метаантропологии / Назип Виленович Хамитов. – К.: Ника-Центр, М.: Ин-тут общегуманит. исс-

ний, 2002. – 335 с.

177. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Лари Хьелл, Даниил Зиглер; пер. с англ. С. Меленевской, Д. Викторовой. – СПб.: Питер-Пресс, 1997. – 608 с. – (Серия “Мастера психологии”).

178. Школы в науке / под ред. С.Р. Микулинского, М.Г. Ярошевского, Г. Крёбера, Г. Штейнера. – М.: Наука, 1977. – 523 с.

179. Шопенгауэр А. Мысли / Артур Шопенгауэр; пер. с нем. Ф. Черниговца. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 188 с.

180. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий; [ред.-сост. А. А. Пископсель, Л. П. Щедровицкий]. – М.: Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.

181. Щедровицкий Г. Методологічна організація системно-структурних досліджень і розробок / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 30–49.

182. Щедровицький Г. Методологічна організація сфери психології / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2000. – №2. – С. 7–24.

183. Щедровицкий Г.П. Мышление, методологическая работа и развитие / Георгий Петрович Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1992. – №1–2. – С. 30–38.

184. Щедровицкий Г.П. Онтология и онтологическая работа / Георгий Петрович Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1996. – №3–4. – С. 35–92.

185. Щедровицький Г. Організаційно-діяльнісна гра як нова форма організації та метод розвитку колективної мислєдїяльності / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2006. – №3. – С. 58–69.

186. Щедровицкий Г.П. Проблемы организации исследований: от теоретико-мыслительной к оргдеятельностной методологии анализа / Георгий Петрович Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1996. – №3–4. – С. 3–15.

187. Щедровицький Г. Розуміння та інтерпретації схеми знання / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2001. – №4. – С. 8–15.

188. Щедровицкий Г.П. Сладкая диктатура мысли / Георгий Петрович Щедровицкий // Вопросы методологии. – 1994. – №1–2. – С. 9–13.

189. Щедровицький Г. Схема мислєдїяльності – системно-структурна будова, значення і зміст / Георгій Щедровицький // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 29–39.

190. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология / Георгий Петрович Щедровицкий. – М.: Шк. культ. политики, 1997. – 656 с.

191. Щедровицкий П.Г. Пространство свободы / Петр Георгиевич Щедровицкий // Народное образование. – 1997. – №1. – С. 46–51.

192. Юдин Э.Г. Методологическая характеристика процессов взаимодействия наук / Эрик Григорьевич Юдин // Методологические проблемы взаимодействия общественных, естественных и технических наук: сб. трудов. – М.: Наука, 1981. – С. 178–192.

193. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Эрик Григорьевич Юдин. – М.: Эди-ториал УРСС, 1997. – 445 с.

194. Юнг К.Г. Архетип и символ: пер. с нем. / Карл Густав Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 264 с.

195. Юнг К.Г. Символическая жизнь / Карл Густав Юнг. – М.: Когито-Центр, 2003. – 326 с.

196. Юревич А.В. Интеграция психологии: утопия или реальность / Андрей Владиславович Юревич // Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / Отв. ред А.Л. Журавлёв, А.В. Юревич. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2007. – С. 503–523.

197. Юревич А.В. Социогуманитарная наука в современной России: адаптация к социокультурному контексту: [монография] / Андрей Владиславович Юревич. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – 442 с.

198. Яковенко Ю. Соціологія в сучасній Україні: чи є поступ уперед? / Юрій Яковенко // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 126–139.

199. Яковенко Ю, Яковенко А. Рефлексія епістемологічних засад сучасної соціології / Юрій Яковенко, Алла Яковенко // Психологія і суспільство. – 2010. – №2. – С. 7–18.

200. Янчук В.А. Введение в современную социальную психологию: [учеб. пособие для вузов] / Владимир Александрович Янчук. – Мн.: АСААР, 2005. – 768 с.

201. Янчук В.А. Методология, теория и метод в современной социальной психологии и персонологии: интегративно-эклетический подход: [монография] / Владимир Александрович Янчук. – Мн.: Бестпринт, 2000. – 324 с.

202. Ярошевский М.Г. Логика развития науки и научная школа / Михаил Григорьевич Ярошевский // Школы в науке. – М.: Наука, 1977. – С. 7–97.

203. Ярошовець В. Гуманістичний зміст методології пізнання / Володимир Ярошовець // Психологія і суспільство. – 2012. – №4. – С. 9–26.

204. Ярошовець В. Методологічна рефлексія історико-філософського процесу / Володимир Ярошовець // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 65–88.

205. Ярошовець В. Філософія як історія філософії / Володимир Ярошовець // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 36–46.

206. Bochner A.F. Scenes from Alfred Stieglitz's. – NYC: MIT Press, 2005. – 371 p.

207. Hacking I. The social construction of what? – Cambridge, Mass., 1999. – 247 p.

208. Magnusson D., Bergman L.R. Data quality in longitudinal research. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 221 p.

209. Pickering A. The mangle of practice: Time, agency and science. – Chicago, 1995. – 236 p.

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильович.

Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології.

Із позицій сучасної філософської і загальнонаукової методології різнобічно аргументована *евристичність багаторівневих парадигмальних досліджень*, що здійснюються науковими групами і колективами, та обґрунтовані реалістичні класи і типи парадигм соціально-психологічного пізнання, які дають змогу по-

внопанорамного холистичного розуміння соціальної дійсності і людини в мережеві її зв'язків і стосунків з іншими навколишніми. Зокрема, відрефлексовані переваги та обмеження концепції парадигми у проекції на особливості вказаного пізнання, доведена доцільність парадигмальних досліджень і виявлені їх сутнісні ознаки у сфері сьогоденного соціально-психологічного дискурсу, аналітично окреслена генеза метапарадигм психологічного знання в контексті епістемологічної перспективи філософування, за чітко визначеним набором критеріальних ознак створена типологія дослідницьких методологій, що актуально та потенційно наявні у сучасній соціальній психології, здійснений методологічний аналіз класифікаційних і типологічних моделей різнорівневого уможливлення парадигмальних пошукувань у психології соціальних систем. Уведений у науковий обіг концепт “парадигмальна карта”, що охоплює ідеальний зміст того, у який спосіб картографується соціально-психологічна дійсність з допомогою теоретичних, онтологічних, епістемологічних та метатеоретичних засад виконання низки функцій та сутнісних ознак парадигмально сформатованої дослідницької діяльності окремого наукового співтовариства на певному історичному етапі розвитку психології як науки і в її конкретному соціокультурному контексті. Розкрита евристичність *полі-* та *метапарадигмальних досліджень*, що належать до найскладнішого виміру прикладного філософування – *метадослідницької методології*, предметом якої є інші версії (схеми, моделі, програми) як методологічних розвідок і розробок, так і оргдіяльнісних та імітаційно-ігрових форм професійного методологування, що актуалізують проблемно-модульну мислєдіяльність науковця у часопросторі перебігу його думки-комунікації з іншими представниками інтелектуальної еліти.

Ключові слова: методологія, методологування, парадигма, псевдопарадигма, сфера психології, соціальна психологія, філософська методологія, парадигмальне дослідження, генеза психологічного знання, соціально-психологічне знання, парадигмальна дослідницька карта, метатеорія, метапарадигма, онтологія, феноменологія, епістемологія, гносеологія, метаметодологія, синкретизм, теоцентризм, модернізм, постмодернізм, пост-постмодернізм, позитивізм, критицизм, конструктивізм, методологізм, методологічна рефлексія, системо-мислєдіялісна методологія, мислєдіяльність, методологічна робота, вітакультурна метапарадигма, світоглядні універсалії, типологізація, парадигмально-дослідницька методологія, природничо-наукова психологія, гуманістична психологія, канонічна психологія, метод учинкової діалектики, емпірична, діалогічна, теоретична і метатеоретична методологія, міжпарадигмальний діалог.

АННОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Васильевич.

Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень в соціальній психології.

С позицій сучасної філософської і общенауочної методології різносторонньо аргументована евристичність багаторівневості парадигмальних ис-

следований, которые осуществляются научными группами и коллективами, и обоснованы реалистичные классы и типы парадигм социально-психологического познания, которые дают возможность панорамного холистического понимания социальной действительности и человека в сети его связей и отношений с другими окружающими. В частности, отрефлексированы преимущества и ограничения концепции парадигмы в проекции на особенности указанного познания, доказана целесообразность парадигмальных исследований и выявлены их существенные признаки в сфере сегоднешнего социально-психологического дискурса, аналитически очерчен генезис метапарадигм психологического знания в контексте эпистемологической перспективы философствования, по чётко определенному набору критериальных признаков создана типология исследовательских методологий, что актуально и потенциально представлены в современной социальной психологии, осуществлен методологический анализ классификационных и типологических моделей разноуровневого осуществления парадигмальных поисков в психологии социальных систем. Введен в научное обращение концепт “парадигмальная карта”, что охватывает идеальное содержание того, каким способом картографируется социально-психологическая действительность с помощью теоретических, онтологических, эпистемологических и метатеоретических оснований выполнения ряда функций и существенных признаков парадигмально сформированной исследовательской деятельности отдельного научного сообщества на определенном историческом этапе развития психологии как науки и в ее конкретном социокультурном контексте. Раскрыта эвристичность *полі-* и *метапарадигмальных исследований*, которые принадлежат к самому сложному измерению прикладного философствования – *метаисследовательской методологии*, предметом которой являются другие версии (схемы, модели, программы) как методологических разведок и поисков, так и оргдеятельностных и имитационно-игровых форм профессионального методологизирования, которые актуализируют проблемно-модульную мислєдіяльність учёного в пространстве и времени его мислєкомунікації с другими представителями интеллектуальной элиты.

Ключевые слова: методология, методологизирование, парадигма, псевдопарадигма, сфера психологии, социальная психология, философская методология, парадигмальное исследование, генезис психологического знания, социально-психологическое знание, парадигмальное исследовательское знание, парадигмальная исследовательская карта, метатеория, метапарадигма, онтология, феноменология, эпистемология, гносеология, метаметодология, синкретизм, теоцентризм, модернизм, постмодернизм, пост-постмодернизм, позитивизм, критицизм, конструктивизм, методологизм, методологическая рефлексия, системо-мислєдіялісна методологія, мислєдіяльність, методологическая работа, вітакультурная метапарадигма, мировоззренческие универсалии, типологизация, парадигмально-исследовательская методология, естественно-научная психология, гуманистическая психология, каноническая психология, метод поступковой диалектики, эмпирическая, диалогическая,

теоретическая и метатеоретическая методологии, межпарадигмальный диалог.

ANNOTATION

Furman Anatoliy V.

Methodological Substantiation of Multilevelness of Paradigm Investigations in Social Psychology.

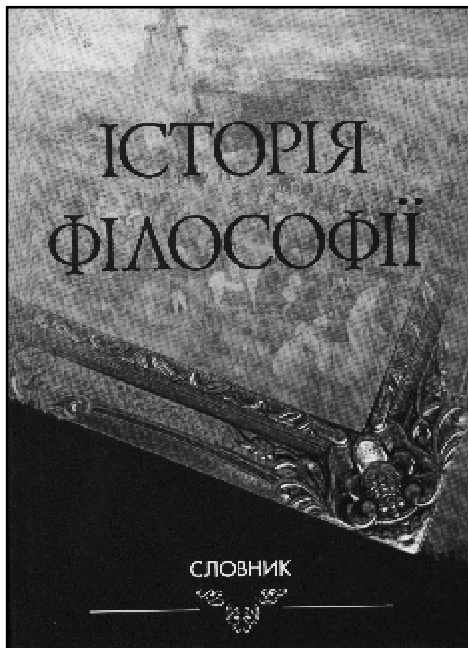
From the positions of modern philosophical and general scientific methodology the heuristic feature of multi-level paradigm investigations, which are carried out by scientific groups and collectives, has been comprehensively analyzed, and the realistic classes and types of paradigms of social-psychological cognition, which allow full holistic realization of social reality and a human in his connection and relation with other people, have been substantiated. The concept "paradigm chart", which covers the ideal content of the way of charting the social-psychological reality with the help of theoretical, ontological, epistemological and meta-theoretical grounds of performing the number of functions and essential features of paradigmally formed research activity of a separate scientific co-operation on the definite historical stage of the development of psychology as a science and in its specific socio-cultural context, has been introduced into scientific circulation. The heuristic feature of multi and meta-paradigm inves-

tigations, which belong to the most complex dimension of applied philosophy – meta-research methodology, which subject is made up of other versions (schemes, models, programs) of methodological explorations and development as well as organization-actional and imitation-game form of professional methodologization, which actualize problem-module way of a scientist's mental activity in the time-space of development of his thought-communication with other representatives of intellectual elite, has been revealed.

Key words: *methodologization, paradigm, pseudo-paradigm, sphere of psychology, social psychology, philosophic methodology, paradigm investigations, genesis of psychological knowledge, social-psychological knowledge, paradigm chart of investigation, metatheory, metaparadigm, ontology, phenomenology, epistemology, post-modernism, positivism, criticism, constructivism, syncretism, methodologism, methodological reflection, mental activity, methodological work, vita-cultural metaparadigm, worldview universals, typologisation, paradigm-research methodology, nature-scientific psychology, humanistic psychology, canonic psychology, method of actional dialectics, empirical, dialogical, theoretical and metatheoretical methodology, inter-paradigm dialogue.*

Надійшла до редакції 30.09.2012.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Історія філософії. Словник / за заг. ред. В.І. Ярошовця. — 2-е вид., перероб. — К.: Знання України, 2012. — 1087 с.

У словнику розглядаються основні етапи історико-філософського розвитку, процес становлення різноманітних напрямів, течій, шкіл. Важливе місце приділяється парадигмальному характеру історико-філософського знання. Словник нараховує біля тисячі статей, які присвячені основним персоналіям, працям, напрямкам, що характеризують окремі історико-філософські періоди, а також базовим поняттям, потрібним для розуміння тих чи інших філософських систем, концепцій, теорій. Рекомендується студентам, аспірантам, викладачам, усім тим, хто цікавиться проблемами філософії та історії філософії.